دەقئاوێزانی کلتووری لە چەند شیعرێکی (لەتیف هەڵمەت)دا

د. سروشت جوهر حویز

بەشی کوردی- کۆلێژی پەروەردە-زانکۆی کۆیە- هەرێمی کوردستان/ عیراق

پوختە:

ئەدەب دیاردەیەکە لە ژێر کاریگەری دایە،دەقئاوێزانیش لە ڕێگەی کاریگەری نوسەران لەسەر یەکتری جا بە ئەدەبی پێش خۆیان بێت یا سەردەم و کاریگەری مێژوو و کلتور و ئەدەبیاتی بێگانەو .... لە دەقەکانیان ڕەنگدانەوەی دەبێت،نوسەر وێنای هەستە ناوەکیەکانی دەکات و ڕەنگدانەوەی پێدەدات لە دەرەوە بە شێوەیەکی هونەری بەرز. دەقئاوێزانی ئەدەبی گەڕانە بەدوای پەیوەندی نێوان دەقە ئەدەبییەکان و دۆزینەوەی ئەو کاریگەری و کارلێککردنەی لە نێوانیاندا هەیە. دەقئاوێزان لە سەرەتادا لە ئەوروپا سەریهەڵداوە دواتریش لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە ئەدەبی عەرەبیدا و دواتریش لە ئەدەبی کوردیدا،هەرچەندە ئەم زاراوەیە لە ئەدەبی کوردیدا چەمکێکی نوێیە و دەتوانین بڵێین تا پێش ڕاپەرین زۆر بەکەمی شت لەسەر ئەم بابەتە دەبینرێت،دیارە دەق بەبێ دەقئاوێزان نابێت لە ڕووی وەرگرتن و داهێنان و توانای نوسەرەوە،لەمەوە بایەخی نوسەرت بۆ دەردەکەوێت. لێرەدا دیاردەکانی دەقئاوێزان و دەقئاوێزانی کلتوری لە شیعرداو لە چەند شیعرێکی (لەتیف هەڵمەت) بەنموونە ڕاستەوخۆ ئەو بوارەی لەبەردەم لێکۆلینەوە کەماندا دەکاتەوە. ئەمەش هەوڵێکە بۆخوێندنەوەی شیعرەکانی ئەو شاعیرە بەپێی دەقئاوێزان. سنوری لێکۆڵینەوەکەشمان تایبەتە بە چەمکی دەقئاوێزانی کلتوری لای(لەتیف هەڵمەت) چەند نموونەیەکی شیعریمان وەرگرتووە. لە نوسینی ئەم لێکۆلینەوەیەدا پەیڕەوی ڕێبازی مێژوویی،وەسفی شیکاری پراکتیکی کراوە. بنیادی لێکۆڵینەوەکەشمان بەمجۆرە داڕشتووە،جگە لەم پێشەکییە لە دوو بەشی سەرەکی و ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان پێکهاتووە. لە بەشی یەکەمدا باس لە چەمك و زاراوە و کورتەیەك لە مێژووی دەقئاوێزان و جۆرەکانی دەقئاوێزان خودی - ناوەکی - دەرەکی و جیاوازی نێوان دەقئاوێزان و دزی ئەدەبی کراوە. لە بەشی دووەمیشدا باس لە دەقئاوێزانی کلتوری شیعری لەتیف هەڵمەت لەگەڵ ئەفسانە و کلتور و داستان و پەندی پێشینان و حیکایەتی فۆلکلۆری و گۆرانی فۆلکلۆری کراوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پەیڤێن سەرەکی:

پێشەکی:

ئەدەب دیاردەیەکە لە ژێر کاریگەری دایە، دەقئاویێزانیش لە ڕێگەی کاریگەری نوسەران لەسەر یەکتری جا بە ئەدەبی پێش خۆیان بێت یا سەردەم و کاریگەری مێژوو و کلتوور و ئەدەبیاتی بێگانەو .... لە دەقەکانیان ڕەنگدانەوەی دەبێت، نوسەر وێنای هەستە ناوەکیەکانی دەکات و ڕەنگدانەوەی پێدەدات لە دەرەوە بە شێوەیەکی هونەری بەرز، بەمەبەستی جوڵاندنی لایەنە پێکراوەکان لە وەرگردا. دەقئاوێزانی ئەدەبی گەڕانە بەدوای پەیوەندی نێوان دەقە ئەدەبییەکان و دۆزینەوەی ئەو کاریگەری و کارلێککردنەی لە نێوانیاندا هەیە. یەکێ لەو دیاردانەی کە کاریگەرییەکی زۆری بەسەر نوسەران و شاعیراندا هەیە کلتوورو ئەدەبیاتی فۆلکلۆرە،کە ڕەنگدانەوەیەکی بەرچاوی لەدەقی شاعیراندا هەیە. کلتوور ڕەگورپیشەیەکی لە مێژینەی مێژوویی هەیە،ڕەنگدانەوەی لەژیانی مرۆڤدا هەبووە،لە قۆناغەجیاجیاکاندا و دەستەبەر کردنی پێداویستییەکانی ژیانی ڕابردووی بووە،بۆیە زۆربەی شاعیران سودیان لە کلتوورو ئەدەبی فۆلکلۆر وەرگرتووە جا لە شیعرەکانیاندا لە شێوەی ئاماژەکردندا بووبێ یا مەزراندنیانە بە شێوەیەکی بابەتیانە و هونەرییانە لە شیعرەکانیاندا،واتە بابەتەکان و ڕەگەزەکانی فۆلکلۆر هەر لە سەرەتای سەرهەڵدانی شیعرەوە تا ئەمڕۆ بە ئاگاییەوە بوبێت یا بە نائاگاییەوە بەکاریان هێناوە،ئەمەش دەبێتە خاڵێکی وەچەرخانی گرینگ بەرەو ڕەسەنایەتی،دەکرێ ئەدەبی فۆلکلۆر و بەشەکانی وەک پێویستییەک لە پێویستییەکانی دەقی ئەدەبی سەیربکرێت،ئەدەبی کوردیش لەو سامان و گەنجینە دەوڵەمەندەی بێ بەهرە نییەو بەکەرەستەیەکی بە پێزی شیعر لەقەڵەم دەدرێ. دیارە دەق بەبێ دەقئاوێزان نابێت لە ڕووی وەرگرتن و داهێنان و توانای نوسەرەوە،لەمەوە بایەخی نوسەرت بۆ دەردەکەوێت. لێرەدا دیاردەکانی دەقئاوێزان و دەقئاوێزانی کلتووری لە شیعرداو لە چەند شیعرێکی (لەتیف هەڵمەت)دا بەنموونە ڕاستەوخۆ ئەو بوارەی لەبەردەم لێکۆڵینەوە کەماندا دەکاتەوە. دەقئاوێزانی کلتووری لای ئەم شاعیرە بەهەڵبژاردەی چەند نمونەیەك،هەوڵێکە بۆخوێندنەوەی شیعرەکانی ئەو شاعیرە بەپێی دەقئاوێزان. سنوری لێکۆڵینەوەکەشمان تایبەتە بە چەمکی دەقئاوێزانی کلتووری لە شیعردا بەتایبەتی،چەند شیعرێکی (لەتیف هەڵمەت)یشمان بە نموونە وەرگرتووە،لێکۆڵینەوەکەمان بەو چوارچێوەوە بەندکردووە تا بتوانین بەچڕی گشت لایەنەکانی ڕوون بکەینەوە. لە نوسینی ئەم لێکۆلینەوەیەدا پەیڕەوی ڕێبازی مێژوویی،وەسفی شیکاری پراکتیکی کراوە. بنیادی لێکۆڵینەوەکەشمان بەمجۆرە دارشتووە،جگە لەم پێشەکییە لە دوو بەشی سەرەکی و ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان و پوختەی باسەکە بە زمانی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی پێکهاتووە. لە بەشی یەکەمدا باس لە چەمك و زاراوەی دەقئاوێزان و کورتەیەك لە مێژووی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەقئاوێزان و جۆرەکانی دەقئاوێزان خودی - ناوەکی - دەرەکی و جیاوازی نێوان دەقئاوێزان و دزی ئەدەبی کراوە. لە بەشی دووەمیشدا باس لە دەقئاوێزانی کلتووری شیعری (لەتیف هەڵمەت) لەگەڵ ئەفسانە و کلتوور و داستان و پەندی پێشینان و حیکایەت و گۆرانی فۆلکلۆری کراوە.

بەشی یەکەم:

تەوەری یەکەم: چەمک و زاراوەی دەقئاوێزان

زاراوەی دەقئاوێزان وەک زاراوەیەکی ڕەخنەی ئەدەبی سەرەتا لای فەرەنسییەکان بەکارهاتووە (intertextualite) بۆ بەکارهێنراوە،لە زمانی ئینگلیزیشدا (intertexuality) بۆ بەکارهاتووە،(الزغبی، ١٩٩٥، ٩)، بەواتای تێکەڵاوبوون یا بەیەکداچوونی دەق دێت. لە زمانی عەرەبیشدا لە ڕەخنەی نوێی عەرەبیدا زاراوەی (التناص)ی بۆ بەکاردێت، لە زمانی فارسیشدا (امیختن)ی بۆ دانراوە واتە (امیختە کردن)تێکەڵاوبوون ئاوێتەبوونی دوو دەق یا زیاتر دێت(محمود،٢٠١٢،١٩ – ٢٣).لە زمانی کوردیشدا زاراوەی دەقئاوێزان بەرامبەر (التناص) ی عەرەبی و (امیختن)ی فارسی دانراوە، گوتەیەکی لێکدراوە لە (دەق+ئاوێزان) پێکهاتووە،بە واتای ئاوێتەبوونی دەق دێت، جگەلەم زاراوەیە لە زمانی کوردی زاراوەی تریشی بۆ بەکارهاتووە لەوانە نێودەقی یا بەناویەکداچوونی دەقەکان...،کە بۆ دەربڕینی پەیوەندی دوو دەق یان چەند دەق ،کەلە دەقێکی تر ئامادەدەبن،یا ڕەنگدەدەنەوە (ئەسوەد،٢٠١١، ٧٨). دەقئاوێزان واتە تێکەڵاوبوون و ئاوێتەبوونی دوو دەق یازیاتر لە دەقێکی تازەدا واتە ((کۆکردنەوەی چەند دەقێکی جیاواز لە دەقێکی نوێدا،کە دەقەجیاوازەکان دەکەونە گفتوگۆو دیالۆگ لەگەڵ یەکتردا بەمەش دەقە نوێکە لە دایک دەبێت بە مژین و فراونبوونی لە دەقەکانی تر،جا هەندێجار دەقەکانی پێشتر دژ بەیەکیشن،کە هەڵمژینیان تێدادەکرێت، بەڵام شاعیر بە پێکهاتەی واتاو دەلالەتی نوێ لە دەقە نوێکەدا واتە لە دەقی دەقئاوێزانەکەدا کۆیکردونەتەوە)).(محمود،٢٠١٢،٢٥). گەر بێینەسەر پێناسەو چەمکی دەقئاوێزان ئەوا نوسەرو ئەدیبان هەریەکەیان لە گۆشەنیگای خۆیەوە دەڕوانێتە ئەم پرۆسەیە و دەیناسێنێت. لێرەدا چەند پێناسەیەک دەخەینە ڕوو: (جولیاکرستیڤا) لە پێناسەی دەقئاوێزاندا دەڵێت((دەقئاوێزان کۆچی دەق و بەناویەکداچوونی دەقەکانە،لە فەزای دەقێکی دیاریکراودا چەند دەستەواژەیەک یەکتر دەبڕن کەلە دەقەکانی ترەوە وەرگیراون))(تشاندلر،٢٠٠٨،٣٣٨)لێرەدا سەرچاوە جیاوازەکانی دەقمان بۆدەردەکەوێت کە جەخت لە پەیوەندی نێوان دەق و سەرچاوەکانی دەکاتەوە بەواتای ئەوەی گواستنەوەی دەستەواژەکانە لە دەقێکەوە بۆ دەقێکیتر بە بەرگێکی نوێوە دەقێکی تازە بەرهەم دێت. دەقئاوێزان((یەکێکە لە سیما بنەڕەتیەکانی دەق کە ئیحالەی دەقەکانی پێش خۆی یان

هاوچەرخیمان دەكات)). (مەحمود،٢٠١٢، ٢٧) واتە دەقئاوێزان ئەو كردارەیە، كە دەق بەرووی دەقەكانی تردا دەكاتەوە، وەكو خاسیەتێكی گرنگ لە نێو دەقدا كاردەكات و دەقێكی تازە بەرهەمدێت بە فۆرم و واتاو شوازێكی تازە. هەروەها جولیا كریستیڤا پێی وایە ((دەقئاوێزان جۆرێكە لە سوود وەرگرتن لە دەقێكی دیكە، كە ئەمەش زۆر جار بە دوو شێوە دەبێت :١. دەقئاوێزانی دیار: ئەم جۆرە لە دەقئاوێزانی هەریەك لە (وەرگرتن) و (تێئاخنین) لە خۆ دەگرێ، هەروەك بە دەقئاوێزانی بە ئاگایی، یان هەستیش دەناسرێتەوە. ٢. دەقئاوێزانی نەستی: پێی دەگوترێ دەقئاوێزانی شاراوە، ئەوەیانە كە نووسەر بێ ئاگایە لە ئامادەی دەقێكی تر، لە نێو ئەو دەقەی خەریكی بەرهەمهێنانیەتی)). (خەیات ،٢٠١٢،٨٧)واتە شاعیران و نوسەران كاریگەریان بەسەریەكترییەوە جێهێشتووە ،ئەوكاریگەرییەش لە نەستدایە بەبێ ویستی خۆت بێ یا بەویستی خۆت بێت،لە دەقەكەیدا بەواتاو فۆرمێكی جیاواز لە دەقی پێشتر دای دەرێژێتەوە.(مارك ئەنجینۆ)ش بەمجۆرە پێناسەی دەقئاوێزان دەكات و دەڵێت:((ئەو دیالەكتیكی بیرهێنانەوەیەی كە دەقێك بەرهەمدێنێت هەڵگری شوێنەواری دەقە یەك لە دوای یەكەكانە))(الصكر،١٨٤،١٩٩٨)لێرەدا ئاماژە بەكرداری بیرهێنانەوە كراوە لە سەرچاوەی رۆشنبیری بەرهەمهێنەری دەق كە مەبەستمان نوسەرە بۆ بەرهەمهێنانی دەقێكی تر پێك دەهێنن،ئەو وەبیرهاتنەوەیە دەبێتە هۆی لەدایكبوونی دەقێكی تازە لە رێگەی دەقئاوێزانەوە،بەم كردارەش دەقەكان بەرووی دەقێكی تردا دەكرێتەوە بۆ راكێشان و ئامادەبوونی واتاو دەلالەتەكانی بە بەرگێكی نوێوەو بۆ لەدایكبوونی دەقێكی تازە، ئەم كردارەش لە بەهای داهێنانی نوسەر و ئەفراندنی دەقێكی رەسەن كەم ناكاتەوە، واتە دەقئاوێزان تەنها گواستنەوەو وەرگرتن نییە،بەڵكو گۆڕان و دابڕینی نوێبوونەوەو فراوانبوونی تێدا دەكرێت بەوەی(دەقێك چەند دەقێكی پێش خۆی لە شێوەی وەرگرتن و تێهەڵكێشكردن و ئاماژە لە خۆ دەگرێت، كەلە سەرچاوەی رۆشنبیری و باگگراوندی نوسەر و دەقەكەی ئاوێتە دەبن و دەقێكی نوێ بەرهەم دێت)(الزغب،١٩٩٥، ٩). (باختین) دەڵێت: ((خودی یەك وشە دەقئاوێزانی تێدا دەردەكەوێ، چونكە دەقئاوێزان ناوەندێكی هەمیشە زیندوو، هەمیشە گۆڕاوە و ئالوگۆڕی گفتوگۆی تێدا روو دەدات))(كرسطیفا،٢١،١٩٩١). گەر سەرنج بدەین بۆمان دەردەكەوێ كە یەك وشەش بۆی هەیە دەقئاوێزانی تێدا بكرێ، چونكە بابەتێكی چالاكە و هەمیشە لە نوێبونەوە دایە لە تێكەڵاوبوونی لەگەڵ دەقدا لە رێگەی فرەواتایی و فرەدەنگی و فرە سەرچاوەكانی دەق لە وشەیەكدا،كە بە دانوستان وفرە دەنگی و فرەواتایی وشە لە دەقەوە هەیە،كە ئەمەش وا دەكات بەردەوام دەق لە نوێبونەوە دابێت. ئەمەش ئەوە دەگەێنێت،كە دەق فرەواتایە بە چەند لا یەنێك دەتوانین دەقەكان شیبكەینەوە، ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی،كە نووسەر دەقێك بخوێنێتەوە لە چەند لایەنێك بیرۆكەیەك وەردەگرێ و دەقئاوێزانی دەكات لەگەڵ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەرهەمەکەی خۆی، ئەمەش سەرکەوتنی نووسەر دەردەخات، چونکە هیچ نووسەرێک نییە سەد لە سەد خۆی بێت. (ڕۆلان بارت)یش پێی وایە (دەقئاوێزان قەدەری هەموو دەقێکە،تەنیا بە مەسەلەی سەرچاوە یان کاریگەرییەوە ناوەستێت،دەقئاوێزان بوارێکی گشتی شێوازە نادیارەکانە،کە بەدەگمەن ئەسڵەکەی دەزانرێت)).(جوف،١٢٢،٢٠٠٤) واتە هەموو دەقێک بە شێوەیەک لە شێوەکان دەقئاوێزانی تێدایە جا بە کاریگەربوون بێت یا بەهەر شێوەیەک بێت،شتێکی بچوکیش بێت ئاماژەی تێدایە کە لە دەقێکی ترەوە وەردەگیرێت،بەمەش دەقئاوێزان کاری خۆی لەدەقدا دەکات،هەندێجار نوسەر خۆشی بەمە نازانێت و داهێنانی تێدادەکات. بەگوێرەی ئەم پێناسانە بۆمان ڕوون دەبێتەوە،کە هەر دەقێک لە ئەنجامی یەکتربڕی دەقەکانی دیکەوە بەرهەم دەهێنرێت و دەق نییە دەقئاوێزانی لەگەڵ دەقێکی دیکەی پێش و هاوکاتی خۆیدا نە کردبێت. واتە دەقئاوێزان بەناو یەکداچوونی دەقەکان دەگەێنێت،بەکردەی دەقئاوێزانیش دەقێک بە فۆرم دەلالەتێکی تازەوە لە دایک دەبێت. کەواتە دەقئاوێزان کرداری بەناو یەکداچوونی دەقەکانە و ئەوەش پیشان دەدات،کە دەق لە دەقی ترەوە لە دایک دەبێت وپاشان سیما و فۆرمی تایبەتی خۆی وەردەگرێت و واتاو دەلالەتێکی تایبەتیدا خۆی دەنوێنێت،بێ ئەوەی پیوەندیەکانی لەگەڵ دەقی پاش و هاوکاتی خۆی کۆتایی پێبێنێت. لە پێناسەیەکی تردا بۆ دەقئاوێزان (دەقئاوێزان بەو پەیوەندییە دەوترێ، کەلە نێوان دوو دەقدا هەیە ئەم پەیوەندییەش لەسەر چۆنیەتی تێگەیشتنی دەروونی دەق کاریگەرە، دەروونی دەقیش دەقێکە،کە دەقی تر لە خۆیدا جێ دەکاتەوە یاخود ڕەنگدانەوەی بوونی ئەوانە،بەو واتایەی دەقە بنەڕەتییەکە،لە پەیوەندی دایە بە دەقەکانی ترەوە،ئەم دەقانەش کاریگەری ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆیان لەسەر دەقە بنەڕەتییەکە لە قۆناغێکی مێژووی دیاریکراودا هەبووە،ئەمەش هەندێ جار لە دەروونی دەقەکەدا دەردەکەوێت، جاریش هەیە هەستی پێناکرێت)(مقدادی،١١٢،١٣٧٨) واتە لە ئەنجامی یەکگرتن و ئاوێتەبوونی پەیوەندی دەقەکانی تر دەقێکی تازە بەرهەم دێت. لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوەش بکەین کە دەڵێین لە ئەنجامی یەکگرتن و ئاوێتەبوونی پەیوەندی دەقەکانی تر و کاریگەربوون بە دەقێکی تر دەقێکی تازە بەرهەم دێت،مەبەست ئەوەیە دەقئاوێزان جوینەوە یادووبارەی دەقەکەی تر نییە بەو ئاوێتەبوون و کاریگەرییە،یا هەمان ڕوانین و درێژەپێدەری ئاسۆی دەقەکەی تر نییە،بەڵکو توانەوەو سەرلەنوێ دارشتنەوەی ئەو دەقانەیە کە کاریگەرە پێی و وەریان دەگرێت،واتە کردنەوەی دیالۆگ و لەگەڵ ئەودەقەی کاریگەرە پێی بە ئامانجی سەرلە نوێ داڕشتنەوەو تەوزیفکردنێکی نوێ بە جیهانبینیەکی نوێ و جیاواز،بە شێوازی نوێو جۆراوجۆرو واتاودەلالەت و بەرگێکیی نوێوە دای دەڕێژێت و بەمەش داهێنانی تێدا دەکات. کەواتە دەقئاوێزان بوارێکی فراوانی هەیە بۆ پەیوەندی کردن بە دەقەکانی ترو تێکەڵاوبوونی دەقەکان،بەمەبەستی سەرلەنوێ داڕشتنەوە بەواتاو دەلالەتی جیاواز دەقێکی تازە لەدایک بێت و داهێنانی تێدا دەکرێت،ئەمەش بەڵگەی زیندویەتی نوسەر دەردەخات.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تەوەری دووەم: کورتەیەك لە مێژووی دەقئاوێزان

مێژووی دەقئاوێزان بەوشێوەیەی کە باسمان کرد، هەروەکو لێکۆڵەرانی تیۆری ئەدەبیش،پێیان وایە دەگەڕێتەوە بۆ لێکۆڵینەوەی ئەدەبی بەراوردکاری((بەراورد کارەکان ئەم چەمکەیان وەک ئامرازێکی شیکاری لە ژێر ناوی پەیوەندی (کاریگەری وکارتێکەری- Influences) بەکار هێناوە))(خمری،٢٠٠٧، ٢٥٣) واتە دەقئاوێزان وەکو زاراوەیەکی ڕەخنەی ئەدەبی لەدوای ئەدەبی بەراوردکاری دەرکەوتووە لە سەدەی بیستدا،بەڵام لەگەڵئەوەشدا ئەوە ناگەێنێت کە دیاردەی دەقئاوێزان لە کۆندا نەبووە،بەڵکو هەر وەکو (جیرار جنێت) دەڵێت: ((شایانی ئاماژە پێدانە کە دەقئاوێزان دیاردەیەکی دەقی گشتیە و هیچ جۆرێکی ئەدەبی،کۆن یان نوێ، نییە کە ئەم دیاردەیەی تێدا بەرچاو نەکەوێت. بۆ نموونە ئەدەبی فەرەنسی بۆ ماوەی چەندین سەدەی بەدوای یەکداهاتوو، بوارێکی چالاک بوو بۆ ئەم دیاردەیە لە نێوان ئەو و ئەدەبی یۆنانی و لاتینیدا. خوێنەری ئەو کاتە،لە شیعرێکی ڕۆزارد دا،سیماکانی کۆپلەیەکی ڤێرجیل و یەکێکی هۆراس یان پیندار ی بەدی دەکرد)).(بەرزنجی،٢٧،٢٠٠٦ - ٢٨) واتە دەقئاوێزان لە کۆنەوە هەبووە بەڵام بەوشێوەو زاراوەی ئێستانا بەڵکو بەناوی کاریگەری و کارتێکردن و ..... هتد،چونکە لەکۆنەوە کاریگەر بوون و کارتێکردن هەبووە،ڕەسەنایەتی و سەرکەوتوویی و زیندویەتی نوسەریش لەو کاریگەربوون و کارتێکردن و هەڵمژینی دەقەکانەوە دەردەکەوێت. لەلایەکی ترەوە دەقی پێش سەردەمی نوسەر و هاوسەردەمی خۆی و هەموو ڕووداو و هەرشتێک لەوانە کەدەبنە سەرچاوە بۆ نوسەر دەقێکی تازە لەدایک دەبێت و بەواتاو دەلالەت و فۆرم و چەمکی واتایی جیاواز. دواتر دەقئاوێزان وەکو زاراوەیەکی ڕەخنەی ئەدەبی سەرەتا ((لەلای ئەدیب وڕەخنەگرە ڕۆژئاواییەکان لە چەرخی نوێدا سەریهەڵداوە، یەکێک لەو ڕەخنەگرو ئەدیبانەی کە درکی بەم شێوە پەیڕەوکردنە کردبێت، ڕەخنەگر و ڕۆمان نووسی فەرەنسی (موریس بلانشۆ) بووکە لە کتێبی (لوتر ئیمونت و سادید) لە ساڵی ١٩٦٣باسیکردووە)). (قادر، ٢٠١١، ١٣) دواتر لای ((جولیا کریستیڤا لە ساڵی (١٩٦٦-١٩٦٧) لە چەند توێژینەوەیەکی زانستی دەرکەوت. ئەم توێژینەوانەش لە هەردوو گۆڤاری (تیل کویل-Tel Quel) و (کریتیک-Critic) دا بڵاوبوونەوە، دواتریش لە کتێبێکدا بە ناونیشانی (سیمیوتیک- Semeioteki) دا))(الرباعی،٢٠٠٦: ٢٠٣) هەرچەندە پێش کریستیڤا باختین لە لە کتێبەکانی دەقی ڕۆمان و پێشەکی کتێبی دیستۆفیسکی دا ئاماژەی بە گفتوگۆو فرەیی و بەیەکداچوون و هەڵمژینی کردووە لە بەرهەمهێنانی ئەدەبیدا،پێی وایە بنەمای بەرهەمهێنانی دەق وەرگرتنی گوزارشتەکانی پێش خۆیەتی لەڕێگەی دابڕینەوە داهێنانیش دەکات،نوسەریش کاتێک سەرکەوتوو دەبێت خۆی بە وشەی کەسانی تر دەوڵەمەند بکات و لەڕێگەیەوە دەتوانێت زیاتر گوزارشت لە هزری بکات،لە شوێنێکی تریش ئاماژە بەوەدەکات هەموو گوتارێک

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بريتييە لە گوتاری تر جا بەشێوەی ئاشکرابێت یا شاراوە، ئەم ئاماژەدانەی (باختین) بە گفتوگۆ و کاریگەربوونە دەبێتە سەرەتایەک و بۆ چەمکی دەقئاویزان لای کرستیفا بەوشــــــــــێوەیەی ئامــــــــــــازەی پێــــــــــــداوە.(ناظم،١٨،٢٠٠٤ - ٢٠) . مێژووی دەقئاویزان لە ئەدەبیاتی عەرەبیشدا لە پێش سەردەمی ئیسلام هەبووە بەڵام بەو زاراوەو دەرکەوتنەو سیما تازەیەی ئێستا نا،بەڵکو لە ئەدەبی بەراورد دا لە کتێبە کۆنەکانی ڕەخنەی عەرەبیدا باسی دزی ئەدەبی و تێهەڵکێشکردن و وەرگرتن و کاریگەری و ...هتد کراوە ،واتە لە ڕەخنەی عەرەبیدا ئاماژە بە هەندێ هاوواتاکانی دەقئاویزان کراوە،بەڵام بە زاراوەی دەقئاویزان (التناص) نە بووە،دواتر زاراوەی دەقئاویزان لە چەمکە تازەکانی ڕەخنەی عەرەبیشدا ئەو کاتە پەیدا بووە،کە گوتاری نوێی ڕەخنەی عەرەبی کەوتە ژێر کاریگەری تێز و جیهانبینی ڕەخنەگرە ئەوروپییەکانەوە،دواتر ڕەخنەگران و نوسەرانی عەرەب لە ژێر کاریگەری جیهانبینی ڕەخنەگرانی ڕۆژئاوا لە سەدەی بیست زاراوەی (التناص)یان بەکارهێناو لە توێژینەوەکانیان بۆچوون و ڕاو سەرنجی خۆیان خستەڕوو.(محمود،٥١،٢٠١٢).

مێژووی چەمکی دەقئاویزان لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردیشدا کۆن نییەو نوێیە،ئەگەر سەرنجی مێژووی ڕەخنەی کوردی بدەین (لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە، تا پێش ڕاپەڕین، هیچ وتارو نوسینێک لەسەر ئەم بابەتە بەرچاو ناکەوێ،بەڵام زیاترئەوەی بەرچاو بکەوێت و باسی لێوە کرابێ دزین و وەرگرتن و تێهەڵکێشکردن بووە،ئەمەش بۆ بارودۆخی ئەوسای کوردستان دەگەڕێتەوە بەهۆی نەبوونی دەزگایەکی وەرگێران و نەبوونی کتێبی وەرگێردراو دەربارەی ئەوبابەتەو لەلایەکی ترەوە نەبوونی پەیوەندی ڕۆشنبیرو نوسەران بەدەرەوە هۆکارێکی ترە،بۆیە ئەم بابەتە لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردی دەرنگ دەرکەوت،تا دواتر لە دوای ڕاپەڕین گۆڕانکاری و وەچەرخانی گەورە لە ئاست کوردستان و ناوچەکە و جیهان دا ڕوویدا ،وردە وردە پردی پەیوەندی ڕۆشنبیری لە نێوان کوردستان و جیهاندا کرایەوە،ڕەوتی جیهانبینی و بزوتنەوەی وەرگێڕان و کردنەوەی پێشانگای کتێب لە ئاست کوردستان و عێراقدا ڕۆڵی کاریگەریان لەسەر ڕەوتە ڕۆشنبیرییەکە داناوە. لێرەو و لەوێ لە ڕۆژنامە وگۆڤارەکاندا بابەتی وەرگێڕان و ڕەوتی لە سەر دەقئاویزان دەبینرا).(مەحمود،٦٤،٢٠١٢-٦٥) کەواتە دەقئاویزان لە ڕەخنەی نوێی ئەدەبی کوردیدا،لە پێش ڕاپەڕیندا زۆر بەکەمی یان هەر هیچ نووسینێک یان وتارێک لە سەر ئەم چەمکە بەرچاوناکەوێت،تا دواتر لە دوای ڕاپەڕین لە ئەدەبی کوردیشدا جێگیربووە،لە ڕۆژنامە وگۆڤارەکاندا، دوا بە دوا باسی ئەم چەمکە کراوە، پەرەی سەندووە و لە کتێبەکاندا بڵاوبۆتەوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تەوەری سێیەم: جۆرەکانی دەقئاوێزان

١- دەقئاوێزانی خودی:

بریتییە لەو دەقئاوێزانەی کە لە بەناو یەکدا چوونی دەق دروست دەبێت،واتە ((کاتێک ڕوودەدات کە نوسەرێک لەدەقی ئێستای یان پێشتری خۆی دالێک یان چەند وشە و دەستەواژەو بیرێک وەردەگرێت و دەقێکی نوێی لێ بەرهەم دێنێت،ئەمەش بەپێی یاساکانی دەقئاوێزان ڕوودەدات وەک جوینەوە مژین دیالۆگ))(مەحمود،١٠٠،٢٠١٢-١٠١)واتە دەقئاوێزانی خودی لە بەیەکداچوونی دەقەوە دروست دەبێت و بەوەی دەقێک دەقێکی تر ڕادەکێشێت و بە هەڵمژین گفتوگۆی لەگەڵدا دەکات. واتە ئەو هاوبەشیانەی،کە لە بونیادی چەند دەقێکی نوسەردا لە دەستەواژە و بیرۆکەی دەقەکاندا بەرجەستە دەکرێ ئەوا دەبێتە دەقئاوێزانی خودی،ئەمەش بە پێی یاسا و ڕێسای هەڵمژین و دیالۆگ لە هزرو بنیادی دەقدا وەردەگیرێ و دەقێکی تازەی لێ بەرهەم دێێت،بەو واتایەی شاعیر دووبارە بەرهەمەکەی خۆی دادەڕێژێت، بە فۆرم و هزرو دەلالەتێکی جیاواز و شێوازێکی نوێ کەلە ناخی نووسەر سەرهەڵدەدات. نووسەر خودی خۆی دەخاتە ناو دەقە ئەدەبیەکەوە بەم جۆرە خودی شاعیر یان نووسەر دەگرێتەوە، بۆیە پێدەوترێ دەقئاوێزانی خودی.

٢- دەقئاوێزانی ناوەکی

ئەو جۆرە دەقئاوێزانە(پەیوەندی نوسەرە بە دەقەکانی سەردەمی خۆی،لەبەرئەوەی دەق لە چوارچێوەی سیستمێکی ڕۆشنبیری پێکهاتووە لە ئەدەب و هونەرو ئایدۆلۆجیاو مێژوو...هتد بەرهەم دەهێنرێت،دەقیش بەگوێرەی ئاستی ڕۆشنبیری نوسەر بە دیالۆگ کردن پەیوەندی دەبەستێ لەگەڵ دەقەکانی تردا)(ئەڵوەنی،١١٢،٢٠١٣).واتە ئەو دەقئاوێزانەیە کە لە نێوان دوو دەقدا ڕوودەدات کە هاوسەردەمن،واتە لە نێوان نەوەیەکی هاوچەرخدا،ئەمەش بەهۆی نزیکی ژیانی کۆمەڵایەتی و کلتووری و ئایدۆلۆژی و هزرو بیرکردنەوەی دوو شاعیر یا داهێنەر، تەنانەت ئینتیمای هەردوو داهێنەر بۆ لایەنێکی ئەدەبی دیاریکراوە،لەگەڵ ئەوەی یەک زمانیشیان هەیە پێشینەشیان لێک نزیکە لەبەرئەوەی لەکاتێکی دیاریکراوی یەک سەردەمدا ژیاون واتە هاوسەردەمن.دەقی نوسەری یەکەم پەیوەندی بەدەقەکەی تری سەردەمی خۆی دەکات بە هۆی نزیکیان لەیەکترییەوە لە زمان و هزرو ئایدۆلۆجی بە دیالۆگ و هەڵمژین پرۆسەی دەقئاوێزانی ناوەکی ئەنجام دەدات. واتە لەم جۆرەدا نووسەر دەقئاوێزان لەگەڵ بەرهەمێکی سەردەمی خۆیدا دەکات وەک ئەوەی وشەیەک یا بیرۆکەیەک یا کارەکتەرێک یاخود بابەتێک لە لەدەقەکەی ترەوە بهێنێت و لە ناو دەقییێکی تازە بە بیرو واتاو دەلالەت و شێوازێکی جیاواز دایبەمەزرێنێت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣-دەقئاوێزانی دەرەکی:

ئەم جۆرەیان بریتییە لە پەیوەندی نوسەر بە دەقەکانی سەردەمی خۆی،یا دەقی پێش سەردەمی خۆی،کە بۆ سەردەمە جیاوازەکان دەگەڕێتەوە،لەڕووی ئینتیماو هزرو شێوەوە لەیەکتری جیاوازن،بەڵام بەهۆی پەیوەندی کردنی دەقەکە بەوانەوە پرۆسەی دەقئاوێزانی دەرەکی ڕوودەدات و پەیەوندی نێوان دەقی ئێستاو پێشتر ڕێکدەخات ،واتە((لە نێوان چەند گوتارێکی سەر بە چەند کێڵگەیەکی گوتاری جیاواز دادەمەزرێت. وەک لە نێوان گوتارێکی لاهوتی و گوتارێکی زانستیدا)). (ئەڵوونی،٢٠١٢، ٥١). واتە دەقئاوێزانی دەرەکی گفتوگۆیەکە لە نێوان دەقێک و دەقەکانی تردا، کە خاوەن سەرچاوەی ئەرکی جیاوازن،بەشێوەیەکی گشتی لە دەقئاوێزانی دەرەکیدا نوسەر زۆرجار بۆ ئەفسانەو فۆلکلۆرو بابەتە مێژووییەکان و ئایین و دەقی ئەدەبی و بیروبۆچوونەکان دەگەڕێتەوە (مەحمود،٩٥،٢٠١٢)، کە بۆتە سەرچاوە بۆی،واتە لەوانەوە بیرۆکەکەی بۆ هاتووەو سەرچاوەی گرتووە،دەقە نوێیەکەی بە فۆرم و دەلالەتێکی تازەوە بەرهەم هێناوە،واتە بیرۆکەی دەقەکە لە دەرەوەی دەقی نوسەرەکەوە هاتووە، هەرچەندە ئەو بابەت و بیرۆکەیەی هاتووشە لەگەڵ بیرو ئینتیماو ئایدۆلۆژیەتی نوسەرەکە خۆی جیاوازیشە،بەڵام پەیوەندی پێوەکردووەو بە گفتوگۆو هەڵمژین لێی دەقێکی تازە بە بیرو واتاو دەلالەت و شێوازێکی نوێ بەرهەم هێناوە،واتە لەبنەڕەتا دەقەکان خاوەن واتای جیاواز و سەرچاوەی ئەرکی جیاوازن،چونکە نوسەر ئەو بابەتەی وەری دەگرێت وەکو خۆی بەهەمان واتاو دەلالەت دای ناڕێژێتەوە بەڵکو بەواتاو دەلالەتی ترو ئەرکی جیاوازەوە لەدەقەکەیدا دایدەڕێژێت،بەمەش دەڵێن دەقئاوێزانی دەرەکی.

تەوەری چوارەم: جیاوازی نێوان دەقئاوێزان و دزی ئەدەبی:

ئەگەر ئێمە سەیری هەردوو چەمکی دەقئاوێزان و دزی ئەدەب بکەین، بۆمان دەردەکەوێ کە جیاوازیەکی زۆر لە نێوانیان دا هەیە، و پێچەوانەی یەکترن. لە زۆر لایەن باسیان لێوە کراوە، کاتێک نووسەر یان شاعیردەقێک دەنوسێت چەندین دەق و ڕووداو و بارودۆخ و.... هۆکار هەن کە دەبنە سەرچاوە بۆی و دەبنە هۆکارێک بۆ دەوڵەمەندبوونی دەقەکەی،واتە دەگەڕێتەوە بۆ سەرچاوەی جیاواز و باگگراوندە ڕۆشنبیریەکەی،بەکارهێنانی دەق و سەرچاوەکانیش ئەوە ناگەێنێت کە دەقاو دەق کۆپی بکرێت،بەڵکو تەنها بەشێکی کەم یان تەنها بیرۆکەیەک لە دەقەکە وەردەگرێ، نووسەرەکە وەک پاڵپشتییەک ووتەکەی پێ دەردەبڕێت و ئاماژە بە سەرچاوەکەش دەکا،ئەمەش دەبێتە دەقئاوێزان،واتا تێکەڵاوکردنی دەقەکان بە لەباوەشکردن و بەیەکداچوون لە نێوان دەقەکاندا. بەڵام ئەگەر هاتوو نووسەر ئاماژەی بە دەقە وەرگیراوەکە نەکردو وشەو هزرو وتەی کەسانی تری برد و لە نێو دەقەکەی بەکاری هێنا بەدەر لە چەمکە ئاکارییەکان،ئەوا بە دزی ئەدەبی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

دادەنرێ، کە ئەمەش ئاکارێکی دوورە لە ڕەوشتی مرۆڤانە. واتە دزی ئەدەبی هیچ پرۆسەیەکی داهێنانێکی تێدا نیە، بەڵکو تەنها کۆپی کردنە. بەڵام دەقئاوێزان بەهۆی تێکهەڵکێشان و بەیەکداچوونی دەقەکان و دەقێکی نوێ بەرهەم دەهێنێت بە واتاو دەلالەت و شێوازێکی تازە،پرۆسەی داهێنان ئەنجامدەدات، کە ئەمەش پێویستی باگگراوندی ڕۆشنبیری و توانا و زانیاری گشتگیرهەیە. دەقئاوێزان بابەتێکی فراوانە و زۆربەی دەقەکان دەقئاوێزانی تێدایە،کە ئەمەش گرنگی دەقئاوێزان دەردەخات لە نێو ئەدەبدا، واتە دەقئاویزان لە یەک چوارچێوەدا نامێنێتەوە،بەڵکو بەردەوام لە بەرەو پێشچوون دایە،چونکە لە دەقئاوێزاندا دەق دەکەوێتە ململانێ لەگەڵ دەقەکانی تردا جا بە لادان یا جێگرتنەوە یا بەر هەرشتێکی تربێت،کەجەخت لە بنیادی قوڵ و دەلالەتە شاراوەکانی دەق دەکات،بەمەش نوسەر داهێنان دەکات بەوەی ئەو وشەیە یا بیروهزرە،کە پێشتر بەبێ ئاگایی وەریگرتوە و لە یادگەی ماوەتەوە سەرلەنوێ لە دەقەکەیدا بە واتاو دەلالەتی نوێ دادەڕێژێتەوە داهێنانی تێدا دەکات و بەردەوام دەبێت. بەڵام دزی ئەدەبی هەر لە ناو یەک چوارچێوە دایە و هیچ بەرەو پێشچوون بەخۆیەوە نابینێت و هیچ پرۆسەیەکی نوێ لەبواری ئەدەب و داهێنانی تێدا نابێت و دەقەکان ناکەونە ململانێ دەکەوێتە بنیادی رووکەشی دەقەوەو بە ئاگایی و هۆشمەندانەوە ئەو کاردەکات. (مەحمود،٧٥،٢٠١٣-٧٦)واتە تا خۆمان لە دزی ئەدەبی بەدوور بگرین، ئەوا زیاتر داهێنان لە نێو دەقەکان دەکەین و دەگەین بە ئاستێکی هونەری و ڕۆشنبیری بەرز. ئەمەش لای ڕەخنەگران بەڕوونی دەردەکەوێت،چونکە ڕەخنەگر لە دەقئاوێزاندا ڕەهەندی داهێنەرانەی بەرهەمەکە دەردەخات و دیاری دەکات ،بەڵام لە کاری دزی ئەدەبیدا کاری دزییەکە دیاری دەکات و هەوڵی سەر زەنیشت کردنی دزیکارەکەش دەدات.

ئەوەی جێگای سەرنجە، هەندێ جار جۆرە تێکەڵبونێک لە نێوان دەقئاوێزان و بەراوردی ئەدەبیدا ڕوودەدات. ئەمەش بەهۆی ئەوەی کە هەر یەک لەو دوو بوارە کار لە سەر بابەت و خاڵە هاوبەشەکانی نێوان دوو دەق دەکەن. بەڵام لە ڕاستیدا هەریەک لە بەراوردی ئەدەبی و دەقئاوێزان دوو بواری جیاوازن لە یەک. (د.زاهیر لەتیف کەریم) لە توێژینەوەیەکی لە ژێر ناونیشانی (ئارگیومێنتی نێوان ئەدەبی بەراورد کاری و دەقئاوێزان)دا، چەند جیاوازیەکی لە نێوان ئەدەبی بەراوردکاری و دەقئاوێزان دەستنیشان کردوە لەوانە:

١. دەقئاوێزان بە کاری جیاوازیەکان هەڵناسێت،بەڵکو تەنها لێکچوونەکان دەکات بە چەقی نوسینەکان،کە ئەمە پێچەوانەی بەراوردکارییە، بەراوردکاری لە یەک کاتدا بەکاری لێکچوون و جیاوازیەکان هەڵدەستێت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢. ئامانجی دەقئاوێزان دەستنیشانکردنی خەسڵەت و کەسیتی و ڕۆشنبیریەتی ئەدەبی نەتەوایەتی و جیهانییە کە پێچەوانەی ئەدەبی بەراوردکارییە.

٣. بەراورد لە پێناو کارنامەکانیدا پشت بە چەندین ڕێبازی ڕەخنەی دەبەستێت،بەڵام دەقئاوێزان خۆیی بۆ خۆی ڕێبازێکی ڕەخنەییە و لە کارەکانیدا تەنها پشت بە خۆی دەبەستێت.

٤. بەراوردکاری لە ڕێگای کارەکانیەوە مەسەلەی کارتێکردن و کار تێکراو مان بۆ دەست نیشان دەکات،بەڵام لە دەقئاوێزان باس لەو مەسەلەیە ناکرێت لەجیاتی ئەمە باس لە پەیوەندییەکانی دەقی یەکەم و دووەم دەکرێت.

٥. لە ئەدەبی بەراوردکاری پێوستە سنوری بەراوردەکان دیاری بکرێت ،بەڵام لە دەقئاوێزاندا ڕێدەکەوێت لە یەک کاتدا چەند دەقێکی جیاواز بێنە نێو دەقەکەی ئێستاوە.

٦. بەراوردکاری بەکاری گۆڕینی ئاستەکان هەڵدەستێت وەک گۆڕینی ئاستی توانایی تاکەکان بۆ. ئاراستەیەکی گشتگیری هەروەک چۆن «نالی»ئەنجامی دا لە تاکێکەوە گۆڕا بۆ قوتابخانەیەک .بەڵام لە دەقئاوێزاندا تاکەکان یان دەقەکان بەکاری پتەوکردن یان بە ڕۆشنبیرکردنی دەقەکان هەڵدەستن.

٧. بەراوردکاری بە بەراوردکردنی دوو جێنەر یان ڕێبازێک هەڵدەستێت کە لە چەند ئەدەبێکدا بەکارهاتوە، بەڵام دەقئاوێزان مانای مەبەستێتی چەند دەقێک لە دەقێکدا کۆدەکاتەوە وەک ئەوەی هیچ دەقێک بەبێ دەقێکی تر لە دایک نابێت.

٨. کاری کارتێکردن و کارتێکراو لە ئەدەبی بەراوردکاریدا کارێکی زۆر قوڵی جدییە ،بەڵام لە دەقئاوێزاندا هەندێک جار ئەم کاریگەرییە دەبێتە ڕواڵەت و ڕێککەوتنێکی فکری ئادیایی و ڕێبازی لە پشتەوە نیە(کەریم،٢٠١٦،https://www.khaktv.net/all-detail.aspx?jimare=22841&type=farhang).

بەکورتی دەقئاوێزان مێژوویەکی تازەی هەیە،بەڵام مێژووی بەراوردکاری کۆنترە. لە ڕاستیدا هەریەک لەم دووبوارە لانکەی سەرهەڵدان و گەشەکردنیان فەرەنسا بووە،بەڵام هەریەک لە سەردەم و کاتێکی جیاوازدا بووە و مەودا یەکی زۆر لە نێوانیاندا هەیە. هەریەکیشیان ئامانج و بنەمایی تایبەت بە خۆیان هەیە .دەقئاوێزان زیاتر لە گفتوگۆ و بەیەکداچوونی نێوان دەقەکان دەکۆڵێتەوە،بەڵام هەرچی بەراوردکارییە لە بەرهەم و ئەدەبیاتی گەلانی جیاجیا دەکۆڵێتەوە. واتە بە کورتی لە نێوان تێوری دەقئاوێزان و بەراوردکاریدا سنورێکی تۆخ و ئەستور بوونی هەیە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەشی دووەم

- ڕەنگدانەوەی دەقئاوێزانی کلتووری لای (لەتیف هەڵمەت)

دیارە (لەتیف هەڵمەت) خاوەنی ئەزموونی شیعری خۆیەتی و ناوبانگێکی هەیە و چەند دیوانی هەیە،کاریگەر بووە بە ئەدەبیات و فۆلکلۆر و کلتووری کوردی پێش خۆی و سەردەمی خۆی،کە بۆتە سەرچاوەی ئەدەبی پێشین بۆی،هەموو ئەو بەرهەمە ئەدەبییە کلتووری و فۆلکلۆرییە کوردییە نوسراوانەی پێشتان وەک کەرەستەیەکی بە نرخ لە بەردەستیدا بووەو بیر و بەهرەی لێ هەڵمژیوە،بە فۆرم واتاو دەلالەتی جیاواز لە بەرهەمەکانیدا ڕەنگیداوەتەوەو دایڕشتووە،بووە بە سەرچاوەیەکی گرینگ بۆی،هەر بۆیەش شاعیری ڕەسەن ناتوانێت واز لە کلتوورو ئەدەبیاتی فۆلکلۆر بێنێت،لەبەرئەوەی ئەدەبیاتی فۆلکلۆر دەبێتە بناغەی ئەدەبیات و شیعری تازە و تەنانەت داهێنانیش،چونکە شاعیری نوێخواز بە بیری نوێو سەردەمیانە سوود لە بەرهەمە کۆنەکان وەردەگرێت، هەر بۆیەشە هیچ شاعیرێک ناتوانێت ببێ بە شاعیرێکی باش بەبێ ئەوەی گرینگی بە ئەدەب و کلتوور و فۆلکلۆری ڕابردووی نەدابێت. (لەتیف هەڵمەت)یش جگە لە ئەدەبیاتی گەلانی دەوروبەر و جیهان،لە نێو ئەدەبی نەتەوایەتی خۆیدا قاڵبوەتەوەو کاریگەری ئەدەبی فۆلکلۆرو کلتووری کوردی بەسەرەوەیەو وێنەی شیعری بە دەستکارییەوە وەرگرتووەو ڕەهەندی تری پێ بەخشیوە،واتە لە ئامێزی وێنەیەکدا وێنەیەکی تری هێناوەتە بەرهەم. لێرەدا چەند نمونەی شیعری دەهێنینەوە کە بە بابەتە کلتووری و فۆلکلۆریەکانی وەک ئەفسانەو داستان و پەندی پێشینان و حیکایەت و گۆرانی کاریگەر بووەو دەقەکان دەخەینە ڕوو دەیان دوێنین و بۆ ئەوەی ڕەنگ و ڕووی یەکتری پیشان بدەن بە واتاو فۆڕمی جیاواز و تازە دای ڕشتۆتەوە.

تەوەری یەکەم: کلتوور

کلتور یەکێکە لە بابەتە پڕ بایەخەکانی شاعیران، سەرچاوەیەکی فراوانی والایە لە بەردەم شاعیراندا،نەتەوەی کوردیش لەم ڕووەوە خاوەن سامانێکی کەلەپوری فراوانەو گەڕانەوەشە بۆ مێژوو ((ئەوانەی کە شۆڕش لەسەر کەلەپور بە ئەنجام دەگەیەنن،درك بەو ڕاستیە دەکەن،کە بوونی ڕابردوو چ ئاسۆیەکی لە شارستانیەتی نوێ دا هەیە هەرچەندە ئەو ڕەمزانەش کە ڕیشەیەکی مێژوویان بەخۆوەگرتووە،لە ڕێگای ئەو مێژووەش بەتاقیکردنەوەی شێوازی بنچینەیی پەیوەندی دارن))(مەعروف،١٠٩،٢٠٠٨) جا شاعیرانی هاوچەرخیش لە پێناو دانانی بنەمایەکی پتەو بۆ ئەزموونێکی سەرکەتوو پێویستە پشت بەسامانی نەتەوە و کەلەپوری نەتەوەکەی ببەستێ،هەر وەکو ئەدۆنیس دەڵێ: ((ئەوەی ڕابردوو نەناسی ئایندەش ناناسێ و ئێستاش ناناسێ ئەمەش مانای ئەوەیە ئەفراندنی شیعری بە داهێنانی مێژووییەوە نەبێت تەواو نابێت))(غەمبار،١٣،١٩٩٦)،بەکارهێنانی کەلەپوری نەتەوەیی هۆیەکیشە بۆ زیندووکردنەوەو گرینگی پێدان و گەڕانەوە بۆ ڕابردوو لە ئێستادا،بۆیە شاعیرانی هاوچەرخ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گەڕاوەنەتەوە بۆ ڕابردووی کەلەپوری نەتەوەکەیان و بۆتە سەرچاوەیەك بۆیان و سوودیان لێ وەرگرتووە،بە پێی پێویستی سروشتی مەبەستی شیعرەکە و زەمینە ڕۆشنبیریە کەلەپوریەکەیان ئاوێتەی بەرهەمەکانیان دەکەن. جا شاعیری ڕەسەنیش کە پەنا دەباتە بەر سامانی نەتەوایەتی هۆشمەندانە مامەڵەی لەگەڵدا دەکات،نەك بەشێوە تەقلیدی و ئاسایی یەکەی،بەڵکو،بەپێی تێروانینی ئایدۆلۆژی خۆی لەوان تێپەر دەکات و ڕەمزەکە دەخاتە ژێر توێکاری لێکدانەوەیەکی نوێ .

بۆنمونە یەکێ لەو دیاردە کلتووریانەی کە لە فۆلکلۆری کوردیدا هەیە(گوڵاڵە)یە،یەکێکە لەو دەلالەتە پڕ بایەخانەی کە ڕەنگدانەوەیەکی فراوانی لە نێو شیعری هاوچەرخی کوردیدا هەیە، (گوڵاڵە) ڕەمزی ئازادی و ئەوین و بەرەنگارییە. ئەوەتا (**لەتیف هەڵمەت**) لە بنیادێکی درامیدا گوڵاڵەی ئاوێزان کردووەو وێنەیەکی تازەی خولقاندووە،کەتێیدا (پاشا) ڕەمزی دەسەڵات و هێز و چەوسانەوەیە،(منداڵ)یشی وەکو ڕەمزی پاکی و بەرائەت و هەڵگری ڕاستییەکان خستۆتەڕوو، جادوبازیش وەک پێشبینیکەر خراوەتەڕوو:

پاشایەک نوست منداڵێکی برسی لەسەر
یاقوتی تاجەکەی نوسی ڕۆژێ دێ هەر
پاشا دەمرێ ....
خەڵکی دەڵێن جادوو بازێک وتی ئەگەر
تکێ خوێنی ئەم منداڵە
بڕژێتە سەرچاکی زەوی
سەرانسەری زەوی دەبێ بەگوڵاڵە .... (هەڵمەت ،٢٠١٤، ٢٣-٢٤).

لێرەدا شاعیر لە پەیوەندی کردنیدا بەو دیاردە کلتوورییە لە گفتوگۆکردنیدا (گوڵاڵە)ی ئاوێزانی دەقەکەی کردووە،کە ڕەمزی ئازادی و ئەوین و بەرەنگاریە،وێنەیەکی تازەی بەهۆیەوە خولقاندووە ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە گۆڕینی سیما و ئاراستە کردن و مەبەستە فۆلکلۆریەکان بەندە بە ئاستی ڕۆشنبیری شاعیر و بیرکردنەوەو تێڕوانین و لێکدانەوەی بۆ دیاردەو بابەت و لایەنەکانی نێو کۆمەڵگا و باردۆخە سیاسەکەی بە تایبەتیش ئاراستەکردنی لە خۆشیەوە بۆ ناخۆشی، لێرەدا شاعیر داهێنانی تێدا ئەنجام داوە، بەوەی ئاراستەکەی گۆڕیوە لە ناخۆشیەوە بۆ خۆشی،بەهۆی ئەو چەوساندنەوەیەی کۆمەڵگای کوردی،کۆتایی پێ دێنێ و سەرانسەری زەوی دەکاتە گوڵاڵە،بۆ بەرەنگاربونەوەی دوژمنان و گەیشتن بە ئازادی،شاعیر بە پێشبینی جادوبازێک لە ڕێگەی منداڵێکەوە گوڵاڵەی ئازادی و ئەوین و بەرەنگاری چەوساندنەوە لەسەر زەوی دەسەبەر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەکات یەکێکی تر لە دیاردە کلتووریەکان کە بۆتە سەرچاوە بۆ شاعیران ئەویش (خەنجەرە)لە کلتووری کوردەواریدا وەکو چەکێک ڕەمزە بۆ دەسەڵات و توانا،لەلایەکی ترەوە ڕەمزە بۆ ڕەسەنایەتی.

لەتیف هەڵمەت یش (خەنجەری)ئاوێزانکردوەو کردویەتیە چەکێک بۆ بەرگری کردن لە مافخوراوانی گەلەکەی و دەڵێت:

چونکە شیعرم بە دەس هەموو

مافخوراوانی

زەوی یەوە .. خەنجەرە (هەڵمەت، ٢٠١٤، ٥٦).

دیاردەیەکی تری کلتووری لە نێو نەتەوەی کورددا بوونی هەیە مەسەلەی جادووگەری و سیحر و فاڵچییە ،کەلە ئەدەبیاتی جیهانیشدا بوونی هەیەو ڕەنگیداوەتەوە،ئەم دیاردەیەش لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا ڕەنگیداوەتەوەو شاعیران ئاوێزانی دەقەکەیانی کردوەو بیرو بابەتێکی تازەیان پێ داڕشتووە.

لەتیف هەڵمەت یش لە شیعری(سێ تێبینی\ تێبینی سێیەم) ئەم دیاردەیەی ئاوێزانی دەقەکەی کردووەو ڕێڕەوێکی سیاسی پێ گرتووە،کە پەیوەستە بە بارودۆخی وڵاتەکەی و دەڵێت:

من فاڵچی نیم،بەڵام ئەڵێم من ئەزانم

چۆن ئاو دەگەڕێتەوە بۆ ڕووبار

من فاڵچی نیم،بەڵام ئەڵێم من ئەزانم

کەی کەی مەهدی ئەگاتە شار

من فاڵچی نیم بەڵام ئەڵێم من ئەزانم

کەی کەی ئەڕۆی یەکەم بەهار (هەڵمەت، ١٠٨،٢٠١٤).

ڕووبار وشک ناکات ڕەمزە بۆ شۆڕشی کورد مەهدی چاوەڕوانکراویش ئەو سەرکردە ڕزگار کەرەیە کە بە هانای ئەم نەتەوەیە دێت و بەهاریش ڕەمزی سەرکەوتن و بەدیهێنانی پێشبینی شاعیرە.

تەوەری دووەم: ئەفسانە

ئەفسانە یەکێکە لە بەشە گرینگەکانی ئەدەبی فۆلکلۆر، ئەفسانە بەرهەمی کۆن و زادەی بیری مرۆڤە .هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە ناواقیعین،بەرهەمێکی خەیاڵ ئامێزە و ناواقیعی زۆری تیدایە،ئەویش بۆ گەورەکردنی ڕووداوەکان و جوانکردن بووە یان بۆ هەرمەبەستێکی تر بێت ((ئەفسانە بە نسبەت مرۆڤی دێرینەوە باشترین وەسیلە بووە بۆ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تێڕامان بە مەبەستی تێگەشتین لە سروشت ودیاردە و نهێنیەکانی و وەڵامیک بوو بۆ ئەو پرسە پڕ لە سەرسامییە زۆرانەی لای مرۆڤ لەوکاتانەدا دروستبوون ،واتە ئەفسانە پەیوەستە بە بیری سەرەتایی مرۆڤ و یەکەم قۆناغی بیرکردنەوەی فەلسەفی)) (ئەحمەد،٢٠١٩، ٢١٢) ئەفسانەکان هەرلە زووەوە کەوتوتنە سەر زار پێش ئەوەی مرۆڤیش فێری نوسین بێت .ئەفسانەکان بەوەناسراون کە کارەکتەرەکانی لە مرۆڤ دوورن،بۆ نمونە خواوەندەکان. شاعیرانی هاوچەرخیش گرینگیەکی زۆریان بە ئەفسانە داوە. وەکو ڕەمزێک بۆ گوزارشتکردن لە مەبەست و ئارەزووە کپبووەکانیان ،کەلە ناخیان پەنگی خواردۆتەوە دەریدەبڕن دیوەشاراوەکەی خۆیانیان تێداکۆدەکەنەوە،واتە پەیوەندییەکی نوێ و کرۆکێکی نوێ بە ئەفسانەکان دەدەن و بە زیندویی دەیهێلنەوە،بۆیە دەوترێت((ئەفسانە جۆرە ئەدەبێکە بەستەڵەک بەلاوەدەنێ و بەرەو پێشکەوتن و گۆڕان هەنگاودەهاوێژێ، دەوڵەمەندی جیهانی ئەفسانە بۆتە هۆی مانەوەی وەک سەرچاوەیەکی ڕەنگین بەدەست شاعیرانی نوێخوازەوە تەنانەت وەک پێویستییەکی لێهاتوو))(مەعروف،٩٧،٢٠٠٧)جگە لەوەش شاعیران وەکو ئامرازێکی هونەری بەمەبەستی خوڵقاندن و لایەنی ئیستاتیکی شیعر بەکاریان هێناوە بۆ دەوڵەمەندکردنی دەقەکە بەکەرەستەی ئەفسانەو زیندووکردنەوەی ڕابردوو و خستنەڕووی هێزی ڕابردوو لە ئێستادا،بە شێوازێکی نوێ خوڵقاندنێکی تازەیان لێ ئەنجامداوە،کەئەمەش پەیوەستە بە لێهاتوویی شاعیرەوە لە بەکارهێنانی کەرەستەو بابەتەکان و چۆنیەتی دەربڕینی ڕەگەزەکانی ئەو ئەفسانەیە .

یەکێ لەو بابەتە ئەفسانە خۆماڵیانەی کە لە شیعری هاوچەرخدا ڕەنگی داوەتەوە ئەفسانەی (ئەژدیهاک و کاوە)یە .ئەژدیهاک بەهۆی ئەوەی کەسێکی نەگریس بووە نەخۆشیەک دەگرێت و دوومار لە سەر شانەکانی دەروێت .چارەی مارەکانیش تەنها پێدانی مێشکی لاوانە ڕۆژێ سەربازانی زوحاک دوو کوڕی ئاسنگەرێکی لادێی بە ناوی (کاوە)،دەگرن ودەیدەن بە مارەکان ،بۆیە کاوە شۆڕش دەکات و لە کۆتاییدا زوحاک دەکوژێت.

لە تیف هەڵمەت لە ئەفسانەی «زوحاکەوە»ئیلهامی ئەفسانەیەکی نوێیی بۆ هاتووە،کە پاڵەوانی ئەفسانەکە «نەیزۆن»زوحاک دوو ماری لە سەر شانی هەبوو،بەڵام (نەیرۆن)دوو برین لە سەر شانی هەیە. وەک دەڵێت:

دەڵین دوو برین لە سەر شانی نەیرۆن ڕوواوە

بە خۆڵەکەوەی زەیتوون نەبێ

کەف و کوڵی ژان و سوێ ی دانامرکێ...! (هەڵمەت، ٢٠١٤ ،٩٦٠)

لەتیف لە شیعری (ئەمە دوا هەڵبەستم نییە) دا باس لە ئەفسانەی (ئەژدیهاک و کاوە)دەکات.ئاماژە بەوە دەکات کە بیری سەرکەوتن بە هەمان شێوەی جەکوشەکەی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەستی کاوەیە ،واتا بۆ سەربەستی و سەرکەوتن دەبێت هەموومان جەکوشێکی جەشنی کاوەمان هەبێت.

بیرەوەری سەرکەوتن

جەکوشەکەی کاوەیە

مەقەستی کۆتی گەردن

دوو پارچە هۆندراوەیە (هەڵمەت، ٢٠١٤، ٦٢)

(دێو درنج) ئەمانەش جۆرە دەعبایەکی ئەفسانەین و لە ئەفسانەی کوردیدا بوونی هەیەو زۆرجار پێکەوە ناویان دێت. شاعیرانی هاوچەرخیش ئاوێزانی دەقەکانیان کردووەو بیرو وێنەی تازەیان پێداڕشتووە.

لەتیف هەڵمەت لە (دیوانی ئەم هۆندراوەی کە تەواو دەبێ و نابێ)دا باس لە ئەفسانەی دێو درنج دەکات و دەڵێت :

کە منداڵ بووم هەر نیوەشەوێک

لە دەرگاکەمانیان بدابووایە ..دەم وتت :

- دایە گیان مەیکەرەوە ..دێو درنج هاتوون من بدزن.. (هەڵمەت، ٢٠١٤، ٢٨٢)

لێرەدا شاعیر بە سود وەرگرتن لە بونەوەرێکی ئەفسانەیی کە ئاوێزانی دەقەکەی کردووەو بیری سەرەکی دەقەکی پێ دەبڕیوە،بە گفتوگۆو هەڵمژین لێی وێنەیەکی تازە بە دەلالەتێکی نوێی بەرهەم هێناوە،شاعیر لە ناو تاریکیشدا گەشبیینە،چونکە ڕێگە بە دوژمنان نادات نیشتمانەکەی بدزن .

«سیمرخ» باڵندەیەکی ئەفسانەییە و دەتوانی مەودایەکی زۆر ببرێت و بەرز هەڵبفرێت تا دەگاتە حەوت تەبەقەی ئاسمان،لە هەمان کاتیشدا دەنگێکی خۆشی هەیە.

لەتیف هەڵمەت ئاماژە بە بونەوەرە ئەفسانەیەکان دەدات لە وێنەی (سیمرخ)و ئاوێزانی کردووە،بۆ نموونە لە شیعری (پەیکەرێکیتر) دا دەڵێت:

بڕۆم ..بڕۆم..وەها هەڵفرم بۆ بەرز

هیچ سیمرخێ نەم هێنێتەوە بۆ سەر ئەرز (هەڵمەت، ٢٠١٤، ١٠٥)

یا لەشیعری (گۆرانی پاشەرۆژ)دا دەڵێت:-

گوڵەکانیش دەبن بە سیمرخ و

دڵم بۆ وولاتێ هەڵدەگرن (هەڵمەت، ٢٠١٤، ٤٧٤)

لێرەدا شاعیر لە پەیوەندیکردن و بە گفتوگۆو هەڵمژین لە ئەفسانەی باڵندەی سیمرخ،وێنەیەکی تازە بە بیرو واتاو شێوازێکی نوێی بەرهەم هێناوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەتیف هەڵمەت جگە لەوەی سودی لە ئەفسانەی خۆماڵی و ڕۆژهەڵات بینیوە لەهەمان کاتیشدا سودی لە ئەفسانەی میللەتانی جیهانیش بینیوە،وەستایانە لە شیعرەکانی تەوزیفی کردووە بە شێوەیەک،بۆ ئەوەی داهێنانی تێدابکات،درامایەکی زیندوی پێشکەشکردووە،بۆنموونە ئەفسانەی(سیزف)یەکێکە لە ئەفسانەکانی یۆنان،کەبە ئەفسانەی ئازاری مرۆڤایەتی دادەنرێت،بۆیە(خواوەندەکان) لەعنەت لە(سیزیف)دەکەن و سزای دەدەن،بە هەڵگرتنی بەردێک تا لوتکەی شاخەکەی ببیات،بەڵام کە نزیکی لوتکەکە دەبێتەوە لە وێوە بەردەکە غلۆر دەبێتەوە تاوەکو وای لێدێت ئەم بارودۆخە دەبێت بە قەدەرو چارەنوس. لە تیف هەڵمەت یش یەکێکە لەو شاعیرە هاوچەرخانەی کە ئەفسانەی سیزیفی دەقئاوێزان کردووەو دەڵێ:

سیزیف

تاشە بەردەکەی تۆڕداوە

خەمێکی داوە باکۆڵی دا

لەوانەیە عاشق بوو بێ (هەڵمەت، ٢٠١٤، ٣٥٢)

لێرەدا لەتیف تاشەبەردەکەی فڕێداوە،مەبەستیش لەم تاشەبەردە ئەوەیە کە سیزیف کوری پاشای یولولسی یۆنانییە،لەلایەن باوکییەوە سزادرا بەوەی بەردێک بگوازێتەوە بۆ لوتکەی چیایەکی بەرز،کەدەگاتە لوتکەکە هەردووکیان غلۆر دەبنەوە. بەڵام لەتیف بەردەکە تورەدەدات و فرێی دەدات و لە جیاتی بەردەکە خەمی لەکۆڵناوە،کە هێمای عاشقبونیەتی،ئەمەش تەواو پێچەوانەی ئەفسانەکەیە، چونکە ئەو سیزیفەی یەکەم کەلەگەڵ تاشەبەردەکە غلۆر دەبنەوە ،ئەمە بۆ سزا و عەزابی تۆڵەیە لە سیزیف،مەبەستی شاعیر لێرەدا دوژمنانی کوردە توریان دەدات و تۆڵەدەکاتەوە، بەڵام لەو سیزیفە نوێیەی کە شاعیر خوڵقاندویەتی ئەو کۆڵە خەمەی کە داویەتی بەشانیدا ئەوا عاشقبونیەتی و چێژو خۆشی لێ دەبینێت،ئەمەش پێچەوانەی ناخۆشیەکانی عەشقە،چونکە لەپێناو خۆشەویستەکەی لە هەموو ناخۆشییەکانیش چێژ وەردەگرێت،لەبەرئەوەی شاعیر بە بڕواوە تێدەکۆشێت و بەرەنگاری ناخۆشییەکان دەبێتەوە لە پێناو نەتەوەکەی،بەمەش چێژ دەبینێت ،چونکە هەنگاو دەنێ بەرەو سەکەوتن.

تەوەری سێیەم: داستان

داستان یەکێکە لە بەشە نەمرەکانی ئەدەبی فۆلکلۆر،بریتیە لە ((بەرهەمێکی چیرۆک ئامێز،سەرگوزشتەیەکی ڕووداو یا ڕاستەقینە دەگێرێتەوە،کە بە ژیانەوە بەستراوە ڕاستی ژیان لە دەروونی خاوەن بەرهەمەکەوە دەهێنێتە دەرەوە،وێنەی قارەمانی و ئازایەتی مرۆڤ پیشان دەدات))(ڕەسول،١٩٧٠،٢٤) واتە ناوەرۆکی داستان قارەمانی و دڵدارین،زۆرجاریش

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دڵدارییەکە قارەمانیەتیش بەخۆیەوە دەگرێت. ئەم هونەرە چیرۆک ئامێزە لەگەڵ پێشکەوتنی ژیان هەنگاوی ناوە. داستان بنەما و دەستوری خۆیی هەیە،ڕووداو و کەسایەتی و شوێن و .... بونیان هەیە، تێیدا باس لە ئازایەتی و دەسەڵاتی پاڵەوانان دەکرێت، بە شێوەی شیعری درێژ هۆنراوەتەوە، بە زمانێکی سادە و ڕەوان گێڕدراونەتەوە((ڕووداوەکان بە شێوەی پەخشانە شیعر و داڕێژراون، ناوە ناوە دیالۆگی شیعری بە کێشی تایبەتی،خۆی دەکات بە نێو گێرانەوەی داستانەکە، ئەو کێشەی، کە داستانە فۆلکلۆریەکانی پێ گێردراوەتەوە ،کێشی ڕەسەنی کوردییە بە کێشی بڕگەی ناسراوە .))(ئەحمەد،٢٠١٩، ١٨٧)واتە بە کێشی بڕگەیی خۆماڵی و سەروای مەسنەوی یا ئازاد،بەشێوەیەکی هونەریانە نوسراوە. لێرەدا ئێمە تیشک دەخەینە سەر دەقئاوێزانکردنی ئەو داستانە کوردیانەی کەلە ئەدەبی کوردیدا هەمانە:

. داستانی قەڵای دمدم

ڕووداوێکی مێژوویی ڕاستەقینەیە،قەڵای دمدم لەسەر دەستی (خانی لەپ زێرین)دروستکراوە شای ئێران کەوتە ململانی کردنی خانی لەپ زێرین. دوای چوار مانگ لە بەرگری کردن بەهۆی برینی سەرچاوەی ئاوی قەڵاکە لە لایەن داگیر کەرەوە نزیکەی ٢١ڕۆژ سەرباز و دانیشتوانی قەڵاکە بێ ئاو بوون ،قارەمانەکانی قەڵای دمدم بە سەرکردایەتی خانی لەپ زێرین تا دوا هەناسە جەنگین و بە کۆمەڵ مردنیان لە داگیرکاری و سەرشۆڕکردن بە باشتر زانی. بەمەش داستانی قەڵای دمدم دەبێتە ڕەمزێکی دلێری قارەمانیەتی بۆتە هەوێنی چەندین شیعر. شاعیرانی هاوچەرخ چەندین شیعریان لە خۆڕاگری و قارەمانیەتی خانی لەپ زێرین هۆنیوەتەوەو ئاوێزانی دەقەکەیانی کردووە.

- لەتیف هەڵمەت لە شیعرێکی دا ئاوێزانی داستانی (قەڵای دم دم)ی کردووە. (لەتیف هەڵمەت) وەکو شاعیرێکی شۆرشگێر بڕوای بە سەرکەوتنی ئەو ڕێبازە هەبووە کە کورد خەباتی بۆی کردووە،شاعیر بە ئاوێزانکردنی داستانی قەڵای دمدم،لەگەڵ بیری سەرەکی دەقەکە دەگونجێ،بە گیانێکی یاخییەوە باس لە زۆری تاوانەکانی دوژمنان دەکات،چونکە بە درێژایی مێژوو پەلاماری کوردیانداوە،بۆیە بە ئیلهام وەرگرتن لە داستانی دمدم پەیوەندییەکی نوێ و وێنەیەکی تازەی خوڵقاندووە. ئەوەتا لە شیعری (دووەم هاتنی لەپزێرین)دا دەڵێت:-

ئەو خەنجەرەی کە شاعەباس بە نامەردی
لە پشتەوە...لە ناو جەرگەی
یەکەم خانی لەپزێرین دا شەوێ چاندی
ئەمە تانێ..لە لای منە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هێشتا خوێینی لەپزێرینی لێ دەتکێ
لەپزێرینی ئەم جارە .. وەک رمێ..
وەک سەد ڕم   هەزار ڕم
ناو جەرگی شاعەباس دەسمێ......... (هەڵمەت،٢٠١٤ ،٦٠٢-٦٠٤)

لێرەدا شاعەباس کە ڕەمزێکە بۆ ئەو دوژمن و داگیرکەرانەی پەلاماری کوردیان دەدا،ئەوخەنجەرەی کە خانی لەپ زێڕینی کوشت هێشتا خوێنی لەپ زێرینی لێ دەتکێ ئاماژەیە بۆ بەردەوامی ستەم و زوڵم لەسەر میللەتی کورد،بەڵام شاعیر گەشبینەو ورە بەرزە بۆیە وەکو شۆڕشگێرێک لە خەبات بەردەوامە دژی دوژمنان و تێدەکۆشێ و ئەمجارەیان (لەپ زێرینێ وەک ڕمێ بە هەزاران ڕم جەرگی شاعەباس و دوژمنان دەسمێ،لێرەدا شاعیر توانیویەتی قەڵای دم دم ئاوێزانی دەقەکەی بکات و هونەریانە بە ئەمڕۆوە ببەستێتەوە،گەشبینە بڕوای بە سەرکەوتن هەیە .

بەردەوام دەبێت و دەڵێت:-
هەموو ڕۆژێ شا عەباس
با دەیبا وەک پووش و پەڵاش
لەپزێرینیش هەموو وەرزێ
لە تروپێکی حەسارۆست دا...دادەبەزێ
بنەڕەتی دمدمێ تر هەڵدەکەنێ..
شا عەباس لە خوێندا..دەگەوزێ..!   (هەڵمەت،٢٠١٤، ٦٠٠)

لێرەدا شاعیر گەشبینە بڕوای بە سەرکەوتن هەیە،توانیویەتی هونەریانە بە ئەمڕۆوەی ببەستێتەوە،بەوەی شاعەباسی کە ڕەمزە بۆ دوژمن و داگیرکەرانی کورد،کردویەتییە ئەو پوش و پەڵاشەی کە با دەیبا،لەلایەن لەپزێڕینەوە وەک هەڵۆیەک لە هەموو وەرزێکدا لە حەسارۆست دادەبەزێ و وەکو قەڵای دمدم شا عەباس لە خوێن دەگەوزێنێ،شاعیر گەشبینەو ورە بەرزە بۆیە وەکو شۆڕشگێرێک لە خەبات بەردەوامە دژی دوژمنان و تێدەکۆشێ .

- داستانی مەم و زین

ئەمە داستانێکی کۆنە باس لە خۆشەویستی دوو عاشق دەکات و (مەم و زین). میری بۆتان دوو خوشکی هەیە بە ناوی (زین و ستی) .(تاجدین) پیاوی ژێردەستەی میرە و زۆر لای جێگەی باوڕە،تاجدین برادەرەکی هەیەبە ناوی (مەم)ە .تاجدین و مەم دەیانەوێ پێکەوە بڕۆنە داوای زین و ستی ،مەم و تاجدین بڕیار دەدەن سەرەتا تاجدین بڕواتە خوازبێنی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

میری بۆتان بە هاوسەرگیری تاجدین و ستی خۆشحاڵ دەبێت و زەماوەند دەکەن .دوای ماوەیەک مەم و زین لە باخی میردا یەکتر دەبینن بەڵام (بەکۆ)یان (بەکری مەرگەوەر) وەزیری زاڵمی میر دەیان بینێت و ڕازەکەی لای میر ئاشکرا دەکات .دوای ئەمە مەم دەستگیر دەکرێت بەڵام پێش ئەوەی هەواڵی بەخشینی میر بگات بە مەم،بەکۆ ئاوی ژەهراوی پێدەدات .کاتێک زین هەواڵەکە بۆ مەم دەبات،مەم گیانی تێدا نە ماوە،زین لە شینی مەمدا خۆی دەکوژێت و تاجدین بەکۆ دەکوژێت ئەم داستانە فۆلکلۆریە لە شیعری شاعیراندا ڕەنگی داوەتەوە

- لەتیف هەڵمەت دەڵێت:-

بابە سواری ئەسپی برین
بچین بۆ زەماوەندی مەم و زین
گرەی ئەو دوو دڵدارە
بکەین بە چرا بۆ دێو چین
گولێ یەکەم پەژارە
بخەینە ناو گوڵدانی ژین (هەڵمەت ،٢٠١٤، ٧٠)

شاعیر لە گفتوگۆکردنی دەقەکەیدا لەگەڵ داستانی مەم و زین بە شێوەیەکی هونەریانە ئاوێزانی دەقەکەی کردووە،بە واتاو وێنەیەکی تازەوە،بەشێوەیەک وێنەکەی لە سەرچاوە بنەڕەتییەکە پێچەوانەکردۆتەوە بەوەی مەم و زینی پێک گەیاندووە،گرەی دڵداریەکەشی کردۆتە ڕووناکی و چرایەک بۆ ژیان.

لەتیف هەڵمەت لە شیعری (ڕەنگی باران)دا دەڵێت :-

لەرەیەک بۆنی پشکۆی بۆ هێنام
وام زانی ئیتر نەورۆزی ساڵە
زەماوەندە ڕەز دەبەن بۆ خەیام
ئاگر بە ر ئەبێ لەم شەوەلاڵە
دیاری کە ژاوەی مەم بۆ خاتو زین
چەپکێ نێرگز و وەنەوشەی ئاڵە (هەڵمەت ،٢٠١٤، ٩)

شاعیر وای زانیوە بۆنی بەهارو نەورۆزی بۆ هاتووە.خۆشی و شادی و زەماوەندە .دیاری مەمیش بۆ زین چەپکێک نێرگزو وەنەوشەییە.

- داستانی شیرین و فەرهاد

ئەمەش داستانێکی تری نەمرو بەرزە ،کەرەستەیەکی زیندووی نێو کەلەپوری کوردییە ئیحای بە زۆربەی شاعیرانی کورد بەخشیوە،خەسرەوی میری ساسان شیرنی زۆر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

خۆش دەویست،بەڵام شیرین لە داوی خۆشەویستی فەرهادە، ئەندازیارێکی بە توانا بوو،کە خەسرەو بە مەی زانی زۆری پێ ناخۆش بوو،بۆیە لە شیرینی دوورخستەوە داوای لە فەرهاد کرد تونێلێک بە ناو شاخی بێستوندا دروست بکات.فەرهادیش بەر لەم کارە هەڵسا بە کێشانی وێنەی شیرین لە سەر تاشە بەردێک .میر خەسرەو تەڵەی بۆ فەرهاد دانابوو ،هەواڵی مردنی شیرنی بڵاو کردەوە ،کاتێک فەرهاد گوێی لەم هەواڵە بوو خۆیی کوشت بە و کەرەستانەی کە وێنەی شیرنی پێ نەخشاند بوو.

لەتیف لە شیعری (بۆ ئەو ڕۆژەی کە هالی ئەکشێ)جەخت لە فەرهاد بوونی خۆی دەکاتەوە بەڵام چۆن فەرهادێک،کە ڕێچکەی فەرهادی گۆڕیوە بۆ ڕێچکەیەکی پیرۆزترو باڵاتر کردوویەتی بە پێشمەرگەیەکی کۆڵنەدەر لە پێناو گەیشتنی نەتەوەکەی بە ئازادی بۆ بەدیهێنانی ئامانجی نەتەوەکەی واتە ئامانجەکەی فراوان کردووە:

منم فەرهاد .. گیانە .. گیانە منم فەرهاد
بەڵام هاتنی من بۆ تاشینی بێستون نییە
هاتنی من لەبەرچاوی شیرین نییە
من ئەمجارە بەزەبری کینەی پاچی داد
ئەرووخێنم دوا بناغەی کۆشکی شەداد
لاواندنەوەی زۆردارەکان ئەنوسم (هەڵمەت،٣٥،٢٠١٤)

لێرەدا شاعیر لە گفتوگۆکردنی دەقەکەی لەگەڵ داستانی شیرین و فەرهاد دا کۆمەڵێ ڕەمزی تری هێناوە بەمەبەستی خستنەڕووی ئەو هێزو دەسەڵاتەی هەیەتی،فەرهادی کردۆتە پاڵەوانێک تا پێی بگاتە سیستەمێکی ڕێک و پێکی ژیان لەسەر بناغەی دادپەروەری و نەهێشتنی چەوسانەوە.

- لەتیف هەڵمەت لە شیعری (گۆڕانی پاشە ڕۆژ)دا ،لە بەشی کۆتایی شیعرەکەدا دەڵێ:-
من فەرهادم
بە لام دڵدارەکەم شیرین نییـــە
دڵدارەکەم وڵاتەکەمە وڵاتەکەم
من فەرهادم.
بەڵام ئەمجارە بێستون
هەڵناکۆڵم.
نەخشەی زەوی دەگۆڕم (هەڵمەت،٢٠١٤، ٤٩١)

لێرەدا شیرین هەر خۆشەویست و دڵدارەکەی فەرهاد نییە،بەڵکو ڕەمزی نیشتیمان و کێشەکانی کوردە، شاعیر لە ئاوێزان کردنەکەدا لەسەر بونیادی لێکچوون وێنەکەی دروست نەکردووە، بەڵکو لەسەر بنەمای جیاوازی پێکیهێناوە، لە بنەڕەتا فەرهاد بۆ دڵدارەکەی شیرین کێوی بێستون هەڵدەکۆڵێت، بەڵام شاعیر ئەرکی فەرهادی گۆڕیوە بۆ گۆڕینی نەخشەی زەوی، واتە گۆڕینی ئامانجی فەرهاد کە بۆشیرین بوو واتە تاکەکەسی بوو بۆ ئامانجێکی کۆمەڵی،کە گۆڕینی نەخشەی زەوییە بۆ گشتە لە پێناو خۆشەویستەکەی. لێرەدا گفتوگۆیەکی هونەری لە نێوان هەردوو دەقەکەدا ڕوویداوە.

تەوەری چوارەم: پەندی پێشینان

پەندی پێشینان بەشێکی گرنگی فۆلکلۆرە و تایبەتمەندی خۆیی هەیە،بەو وتە جوانانە دەوترێت کەلە ئەنجامی تاقیکردنەوەو ئەزموونی ژیان هاتوونەتە بوون لە چەند وشەیەکی کورت و سەرواداردا.((بریتیە لە کۆمەڵێک وشە و زاراوە یان ڕستە یەکی کورت و پوختن،کە بە شێوەیەکی جوان و سادە و ساکار لە ڕووی زمانەوە ڕێکخراون و دراونەتە پاڵ یەکتری،بەڵام لە ڕووی واتا و ناوەڕۆکەوە واتایەکی زۆر و بەرفراوانی هەیە))(ئەحمەد،٢٠١٩، ٧٣)واتە بە زمانێکی سادەو جوان لایەنی کۆمەڵایەتی و ئابوری و ڕامیاری و فەلسەفی ژیانی کۆمەڵمان بۆ دەردەخا،لە باس و ڕووداوەکان و پێشهاتەکان خۆی دەبینێتەوە،چونکە پەندی پشینان کۆمەڵێ تاقیکردنەوەی خۆشی و ناخۆشی چینەکانی گەل دەردەبڕێ. پەندی پێشینان((بەرهەمێکی زۆر کۆنی خەڵکە،ئەو پەندە هەمیشە لە لایی گەلانی سەرەتایی و سادە فەلسەفەی ڕاستەقینەو لە کاری ڕەوشت و خوەوە،هەموو ڕووداوێکی ژیانی ئادەمیزاد،هەموو کردارێک ،چاک یان خراپ ،هەموو گەیشتنە ئامانجێک کە میللەت گەیشتبێ ،دەچێتە تەرازوی پەندی پێشینانەوە)) (ڕەسوڵ،١٩٧٠، ٧٨). بۆیە پەند قسەی ڕۆژانەی سەر زاری خەڵک بووە،خاوەنەکەی دیار نیە و بەرهەمی گەلە، لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر پشتاو پشت دەگوازرێتەوە، لەوانەشە گۆڕانکاری بەسەر فۆرمی پەندەکاندا بێت،بەڵام گۆڕانکاری بەسەر ناوەڕۆکەکەی دا نایەت .هەر بۆیە لە لای زۆرێک لە میللەتان پەندی هاوبەش هەیە. پەندی پێشینانی کوردیش لە ئەزموون و دنیا دیدەنی گەلی کوردە ،ڕەنگدانەوەی هەموو ئەو نەهامەتیانە و تاڵی و شیرینی ژیانی گەلی کوردە کە سیمایی خۆماڵی و ڕەسەنایەتیان پێوە دیارە،شاعیریش دەیەوێت بیر و ئیلهامی خۆیی لەم پەندە جوانانە وەربگرێت و شیعرەکانی پێ برازێنێتەوە .

- **لەتیف هەڵمەت** یەکێکە لەو شاعیرانەی کە سوودی لە پەندی پێشینان وەرگرتوەو لێزانانە ئاوێزانی شیعرەکانی کردووە بۆ زیاتر بە پێزکردن و ڕازاندنەوەی شیعرەکانی وێنەیەکی جوانی نیشانداوین.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

(**گۆشتی ڕانی خۆت بخۆ،لە منەتی قەساب باشترە**)ئەم پەندە بە واتای ئەوە دێت سەر شۆڕ نەکەی بۆ ناحەزانت و خۆت شەرمەزاری کەس مەکە ،یان زۆر جاران بۆ منەت نەزانیت ئەو قسەیە دەکرێ. لەتیف هەڵمەت لە شیعری (شاری گوڵ)دا ئەو پەندەی بە هەمان واتا و مەبەستی خۆیی بەکارهێناوە و پێمان دەڵێن منەتی کەس هەڵنەگریت و سەر بۆ کەس شۆڕنەکەین و دەڵێیت:-

مەڕۆن مەڕۆن
تینوتان بوو میزی خۆتان بخۆنەوە
برسیتان بوو قوڕی زەوی بکەن بە نان
گۆشتی لەشی خۆتان بخۆن
بەڵام مەڕۆن
پەنجەکانتان
هەموو یەسقانەکانتان
بۆ شەڕی تر بکەن بە تیرو کەوان (هەڵمەت،٢٠١٤، ٢٤٦)

(**بەرد لە جێ خۆی سەنگینە**)، ئەم پەندە ئاماژە بەوە دەدات زۆر کەس هەیە لە کاتی ئاساییدا خزم ودۆستی خۆی لە بیر دەچێت ،بەڵام کە دەڕواتەوە جێگەیەکی تر سەیردەکات خەڵکی بە چاوەکی کەم سەیری دەکەن ناچار دەگەڕێتەوە شوێنی خۆیی و ناو خزمان .واتا پیاو یان ژن لە ناو کەس و جێگەی خۆیدا سەنگینەو ڕێزی هەیە. (لە تیف هەڵمەت)یش لە دەقەکەی دا لە دیوانی(ئەو هۆنراوەیەیی کە تەواو دەبێ و تەواو نابێ)ئاماژە بەم پەندە دەکات و ئاوێزانی دەقەکەی دەکات و جەخت لە سەر هەمان مەبەست دەکات و دەڵێت:

بەرد لە هەر شوین و جێگەیەکدا خۆیی دۆزیەوە
جێی خۆی دەکاتەوە
توند توند پێوەی دەلکێ ..!
بەرد هەرگیز یادئ جێ ڕابردووی خۆیی
ناکاتەوە و
خەمی بۆ ناخوا...... (هەڵمەت،٢٠١٤، ٢٩٦)

(**دیوار بە گوێیە**)ئەمەش پەندێکی پێشینانە گوزارشت لەوە دەکات کە لە هەموو جێگایەک دەبێت وریا بیت چی دەڵێت،چونکە ئەو کەسانە زۆرن کە گوێ هەڵخەرن و قسە ئەهێن و ئەبەن و ناپاکن.

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەتیف هەڵمەت لە شیعری (لاوکانی مناڵانی ئەم سەردەمە)دا بە سود وەرگرتن لەم پەندە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ دایکی منداڵەکەی ئاگەدار دەکاتەوە کە بێدەنگ بێ نە بادا یەکێک گوێ بیست بێ .

ئەی دایە گیان منیش لاڵ بم هیچ سەیر نیە
ئەگەر چڵێ داری سوتاو
زمان بگرێ و لەگەڵ خۆرو خودا بدوێ
هیچ سەیر نیە لە بابەتی گوڵ
لەم خاکەدا برین بروێ...!
«ڕۆڵە بنوولەم شارەدا چی زۆرە.
گوێ.....! (هەڵمەت ،٢٠١٤، ٤٥٧)

لەتیف هەڵمەت ڕەخنە لە دەسەڵاتی زۆردار دەگرێت و کە چۆن بە زمانێکی ڕەق و ئاگر و ئاسن ڕەفتاریان لەگەڵ کۆمەڵی کورد دا کردووەو مافەکانیان پێشێلکراوە:

هێندە ئاگر
لەم زەوییە .. بەردراوە
هیچ سەیر نییە
لوتکەی داری ئاگر بگرێ (هەڵمەت،٢٣١،٢٠١٤)

شاعیر بە سود وەرگرتنی لەوپەندەی دەڵێ(چی بچێنیت ئەوە دەدوریتەوە) بە ئاوێزانکردنی بەدەقەکەی ڕەهەندێکی سیاسی بە دەقەکەی داوە بەوەی دەسەڵاتدارن هێندە ستەمیان لە خەڵکی کردووە،ئیتر چی چاوەڕوان دەکرێ،تەنیا بە گژداچونەوەو ڕق و بێزاری نەبێ،کە خەڵکی پیادەی دەکەن بۆ بەرەنگاربوونەوەی دوژمنان.

(لەتیف هەڵمەت) وابەستەیە بە ڕابردوەوە،ئەو ڕابردووە ڕەسەنەی کە ڕەگی داکوتاوە و بوونی نەتەوەو شارستانیەتی میللەتان دەردەخا،بۆیە دیاردە فۆلکلۆریەکان زیندو دەکاتەوەو بە ژیانی ئەمرۆی دەبەستێتەوە،وەک لە سودوەرگرتنی لەو پەندەی دەڵێ(کوتەک لە بەهەشتەوە هاتووە) دەڵێت:

مەنون کوتەک دەزانێ چۆن
سەهۆڵ بەندان دەسمرێت و دەتوێتەوە (هەڵمەت،١٦٧،٢٠١٤)

تەوەری پێنجەم: حیکایەتی فۆلکلۆری

حیکاتیش بەشێکی گرینگی فۆلکلۆر پێکدەهێنێت ((حیکایەتەکان بریتین لە ڕووداوی کورت کورت ،کە مێژووەکەی دەگەڕێتەوە دوای سەرهەڵدانی ئەفسانە و لە بەر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئەوە زیاتر ڕووی لە جیهانی واقیع کردووە و کەرەستەکانی لە ڕووداوەکانی ژیانی واقیعیی وەردەگرێت.)) (ئەحمەد ،٢٠١٩، ٧١) هەموو حیکایەتەکان ئامانجی دیاریکراویان لە پشتە جا بۆ کات بە سەر بردن و چێژ بەخشین بێت ،یاخود بۆ ئامۆژگاری و سوود وەرگرتن بێت. هەروەها حیکایەت((یەکێکە لە ژانرەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری ،بریتین لە بیرۆکەیەکی کورت بە پەخشان دارێژراون .))(ئەحمەد،٢٠١٩، ٧١) ڕووداوەکانی ناو حیکایەتەکان دەشێت ڕوداوێکی ڕامیاری یان کۆمەڵایەتی یان دەروونی بن.هەروەها پاڵەوانەکانیش لەوانەیە گەنجێکی پێشکەوتوو بێت،یان منداڵێک ،یان پاڵەوانێکی مێژووی و نەتەوەیی بێت .واتا تەمەنی پاڵەوان و جۆری ڕووداو گرنگی نییە ،تەنها ئەوە نەبێ وێنەیەکی جوان و بەرز نیشانبدات. لە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردیش دا خەرمانێکی گەورەی حیکایەتی فۆلکلۆریمان هەیە .سەردەمەکەشی بۆ مێژوو دوور و درێژ و دێرینی نەتەوەی کورد دەگەڕێتەوە .شاعیرانیش هاتون سودیان لەم بەشە گرنگەی فۆلکلۆر وەرگرتوە و بەرهەمە شیعریەکانیان پێ بە پێزکردووەو دەقئاوێزانی شیعرەکانیان کردووە.

لەتیف هەڵمەت سودی لە حیکایەتی فۆلکلۆری (کوڕە کەچەڵ)وەرگرتووە،کەچۆن وەک بچووکترین برا دەبێتە پاڵەوان،هەرچەندە لە ڕوخسارەوە ناتەواوی کەموکوریەکی هەیە،بەڵام لە ناوەڕۆکدا بە پێچەوانەوە هەڵگری هێزێکی زۆرە،لە پاڵ ئەوتێڕوانینەی،کە دەوروبەری هەیانە بۆی. (لەتیف هەڵمەتیش) بە مامەڵەیەکی زیرەکانەی لەگەڵ ئەم حکایەتەدا کردووە،ئەم ڕووداوە لە بیری شاعیردا ماوەتەوە،بەوەی لە سەرەتادا بەوە دەست پێدەکات و دەڵێت:(مناڵ بووم بۆیان دەگێرامەوە) کە ئەمە بۆتە کلیلی چونە نێو مەبەستی سەرەکی شاعیر،ئەویش مەبەستی لایەنە ڕامیاریەکەی سەردەمی خۆیەتی و دەڵێت:

چەندم حەز دەکرد گەورەبم وەکو کوڕە کەچەڵە
وەک پاڵەوانی ئەو گشتی مەتەڵە
پێ لە ئاوزەنگی هەر بەتەنها خۆم
چەم و بیابان پەی کەم و بڕۆم
چل چرای شەوان
لە قەڵای دێوان
بێنم بۆ ماڵە تاریکەکەمان .... (هەڵمەت،٥٦،٢٠١٤)

شاعیر بە گیانێکی یاخی بووانە ئەو هەستەی دەربڕیوە،کە پاڵەوانی کوڕە کەچەڵ هۆکارێکی سەرەکی ئەم حەزەیەتی کە هەر لەگەڵیدایە تا بەدی دێت، کە قەڵای دێوان مەبەستی دوژمنی کوردە و چل چرای شەوان مەبەستی مافەکانیەتی و ماڵی تاریکیش مەبەستی کوردستانە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

تەوەری شەشەم: گـــۆرانی

گۆرانی شێوەیەکی کۆنی فلکلۆرە،کە دەڵێن گۆرانی واتا شیعری بچوک و کورت .((گۆرانی کۆنترین بەشی ئەدەبی فولکلۆرە .هەروەک بەشێکی دیاریکراوی هۆنراوە ی لیریکە،ئەم هونەرە لە زۆر کۆنەوە پەیدابووە ،هەر لەو کاتەوە کە هێشتان هۆشیاری گەل لە ڕادەیەکی نزم دابوو .)) (ڕەسوڵ،١٩٧٠، ٥٩) واتە مرۆڤ هێشتان بەو ڕادەیە پێشنەکەوتبوو، بەڵکو هەر خەریکی کۆکردنەوەی بەروبوم و درەوکردن و ڕاو وشکاری و مەڕماڵات بوو ،هەر لەو کاتەدا لەبەر خۆیەوە شتێکی وەک و ئاواز و گۆرانی گوتووە .هەروەها گۆرانی ((بریتیە لە هۆنراوەیەکی کورتی لیریکی (ئاوازدار)،کە سەردەم و کات و شوێن و خاوەنەکەی دیار نییە، کۆمەڵگە بە خاوەنی دادەندرێت.)) (ئەحمەد ،٢٠١٩، ٨٥) شیعری فۆلکلۆری کاتێک بە گۆرانی و ئاوازەوە گوترایەتەوە بە زمانێکی سادە و ساکار بووە ،بە جۆرێک هەمیشە گوزارشتی ناخی کۆمەڵگە کەی بووە ،خۆشی و ناخۆشی و خەم و ئازادی سەردەمیان دەربڕیوە، گۆرانیەکان بە کۆمەڵ دەوترێت ،یەکێک گۆرانیەکە دەڵێت و ئەوانی تر تێکرا بە دوای دەڵێنەوە،یانیش هەمووان پێکەوە گۆرانیەکە دەڵێن. گۆرانی لە سەردەمی ئێستا و ڕابردوشدا لە کاتی بۆنەکان و کارکردندا،بە تایبەتی لە کاتی کارکردن بە کۆمەڵ و هەرەوەزدا هاوبەشیانە وتراوە .بۆ نموونە کاتی جوتیار زەوی کێڵاوە یان لە کاتی دوورێنە و ساوار کوتانەوە..... هتد،لە هەریەک لەو بۆنانەو کارکردنانەدا گۆرانی تایبەت وتراوە تا ئەمرۆش ماوەتەوە .هەریەک لەو جۆرە گۆرانیانە دەرخەری ڕەوشت و دابونەریت و ژیانی گەل نیشاندەدات. ئەمەش کاریگەری لەسەر شاعیران هەبووەو ئاوێزانی دەقەکانیان کردووە.

ـ لەتیف هەڵمەت دەقئاوێزانی لەگەڵ گۆرانی فۆلکلۆری دا کردووە،بۆنمونە دەقێکی فۆلکلۆری هەیە دەڵێت: (**ئامۆزا تۆ باڵا بەرزیت ئامۆزا تۆ بۆ من فەرزیت)**

لەتیف یش لە شیعری (ئامۆزا گیان)دا دەڵێت:

تۆ دووریت و ڕێگا دوورە ئامۆزا گیان
هەزارەها چەتەی برسی
لەنێوان سنوورە ئامۆزاگیان
ئەگەر دەستم نەگاتە تۆ
گەر مژی ماچی خەستم نەگاتە تۆ
ئەگەر چۆلەکەی هەڵبەستم نەگاتە تۆ
لێم ببورە...
ڕێگا دوورە ئامۆزا گیان (هەڵمەت، ٢٠١٤،٣٠١)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لە تێکرای شیعرەکەدا (ئاموزا گیان) دووبارە دەبێتەوە ،لە ناونیشان و وێنە و ڕستەی شیعرەکەدا ڕەنگدانەوەی گۆرانییە فۆلکلۆریەکە بەدی دەکرێت.

لە نمونەیەکی تردا (لەتیف هەڵمەت) سودی لەم گۆرانییە فۆلکلۆرییە وەرگرتووە، کە دەڵێ :

«ئەمبەر و ئەوبەر دەکەم بە بێستان

شەمامە بگرێ لە بۆ کوردستان »

لەتیف هەڵمەت دەڵێت:-

ئا ئەوە تا من ئەم زەوییە دەکێڵم

بە برژانگی چاو

هەمووی دەکەم بەبێستان

گوڵە سوورە و هۆنراوەی زۆر جوان

بگرێ بۆ

منداڵانی داهاتووی جیهان (هەڵمەت ،٢٠١٤، ٤٠٦)

لێرەدا لە تیف هەڵمەت تەنها لە سنوری کوردستان نامێنێتەوە،بەڵکو هۆنراوەکانی بۆ منداڵانی جیهانیشە.

لەتیف هەڵمەت لە شیعری (لاوانەوەی باخچە هەڵواسراوەکانی بابل)دا دەڵێت:-

بۆ بـــــاران

گریاین.......گریاین

بۆ ئاو بۆ ناو

هاوارمان کرد وەکو جاران

«هەیاران و مەیاران

خوایە بیکەیتە باران

بۆ فەقیرو هەژاران » (هەڵمەت ،٤٨،٢٠١٤)

لێرەدا (لەتیف هەڵمەت) دەقێکی فۆلکلۆری تێهەڵکێش و ئاوێزانی شیعرەکەی کردووە و ئیلهام بە خشی بووە. ئەویش ئەو دەقە فۆلکلۆریە لە کاتێکدا لە کۆندا وتراوە کە باران نە باریوە دەغڵ و دان پێوستیان بە ئاو بووە جوتیارو هەژاران بژێوی ژیانیان لەسەر ئەوە بووە بۆیە تێکرا ئەم گۆرانییەیان وتووە .((هەیاران و مەیاران ،خوایە بیکەیتە باران ،بۆ فەقیرو هەژاران)).

لەتیف هەڵمەت لە شیعرێکی تریدا سودی لەم گۆرانییە فۆلکلۆریە وەرگرتووە کە دەڵێت:

(نامە دەنوسم بۆ خوێنی دڵم

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەیدەم بە شەماڵ بیبا بۆ گوڵم)

شاعیر ئەم دێرە هۆنراوە فۆلکۆریەی ئاوێزانی دەقەکەی کردووەو بە هێماو ڕەهەندێکی تر دەریبڕیوەو دەڵێت:

بەڵام من بە دڵۆپەی خوێنی جەرگی خۆم
شیعر بۆ چاوی ئەو کچانە دەنوسم
کە خۆشیان دەوێم و
خۆشیان ناوێم ... (هەڵمەت،١٩،٢٠١٤)

ئەنجام:

١- لە چەمکی دەقئاوێزاندا ئەوەی بەدی دەکرێ لە دەقدا ئاستی داهێنان دەبێتە پێوەر بەتایبەتی بیرۆکەو شێوازەکان،جا چ بەئاگایی یا بێ ئاگایی بێ،لە نەستی نوسەر لە دەقی ئەدەبی ڕەنگ دەدەنەوە،بۆیە لە دەقئاوێزاندا لێکچوونی بیرۆکەو شێوازی دەقی ئەدەبی ناکەوێتە خانەی دزی ئەدەبییەوە.

٢- چەمکی دەقئاوێزان سەرەتا لە ڕەخنەی ئەدەبی ئەورووپاوە سەریهەڵداوە، لە ئەدەبی کوردیشدا درەنگ سەری هەڵدا،سەرەتا نامۆ بووە تا دوای ڕاپەڕین،لەدوای ڕاپەڕینەوە باسی لێوەکراوە.

٣- سەبارەت بە پەیوەندی ئەدەبی بەراوردکاری و دەقئاوێزان،ڕاستە نزیکایەتی لە نێوانیاندا هەیە،بەڵام هەریەک لەمانە خاوەنی یاساو سیما و پرنسیپ و میکانیزمی تایبەت بە خۆیانن لە دیاریکردنی پەیوەندی نێوان دەقەکاندا.

٤- لە نێو یاساکانی دەقئاوێزاندا لە ئاست هەرسێ یاسای جوینەوەو هەڵمژین و گفتوگۆدا،لە شیعرەکانی شاعیردا زیاتر لە یاسای هەڵمژین و گفتوگۆدا دەردەکەون،بەجۆرێک کە هەردووکیان تێکەڵ دەبن بەمەش پلەی ناڕوونی بەدەقەکە دەبەخشن و ناسینەوەی بیرۆکەکان دەقئاوێزانییەکە زەحمەت دەبێت بەرەو کاری تازەو دەڕوات،هەندێ جاریش پلەی ڕوونی دەردەکەوێت،بەڵام بەشێوازی جیاوازو تازە. لە کۆی شیعرەکانیشدا دەقئاوێزانی دەرەکی و خودی و ناوەکی بەدیدە کرێن،زیاتریش دەرەکی دەردەکەوێت. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو پاشخانە ڕۆشنبیرییە بەرفراوانەی شاعیر لە بارەی فۆلکلۆرو کلتوورو مێژوو ... هەیەتی کەلە ڕێگەی دەقە ئەدەبییەکانەوە خستویەتیەڕوو.

٥- دەقئاوێزان لەگەڵ کلتوورو کەلەپوری نەتەوەدا بەشێوەیەکی بەرفراوان لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا ڕەنگیداوەتەوەو (لەتیف هەڵمەت) سەرلە نوێ بە شێواز و یاساو میکانیزمی جیاوازەوەدای ڕشتۆتەوە، کە زیاتر مۆرکێکی کلتووری و فۆلکلۆری نەتەوەییان پێوەدیارە،بیرۆکەکانی وەک خۆی وەرنەگرتووە،بەڵکو گفتوگۆیان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەگەڵدا کراوەو بە واتا فەلسەفییە جۆراوجۆرەکان و نزیک لە بیرۆکەکەش و بەستراونەتەوەو مانای تریشیان لێ دروستکراوە.

٦- لەتیف هەڵمەت زۆر وەستایانە توانیویەتی بیرو بەهرەی ئەدەبیاتی فۆلکلۆر و کلتوری کوردی هەڵمژێ و قوڵبیێتەوە لە نێو ئەفسانەو فۆلکلۆرو کلتورو داب و نەریت و حکایەت و داستان و گۆرانی و پەندی پێشینان،بەشێوەیەکی زۆر جوان لەگەڵ شیعرەکانی خۆی ئاوێتە بکات،بەرچاوکردنی یاساکانی دەقئاوێزان،خۆی زیاتر لە تواندنەوەو هەڵمژین و دیالۆگ نزیککردۆتەوە،هەندێجاریش دەقئاوێزانەکە لە دەقدا بە روونی دیارە و هەندێجاریش پێویستی بە وردبینیەکی قوڵ هەیە،چونکە نادیارو تەمومژاوییە.

سەرچاوەکان

کتێب بە زمانی کوردی

- دیوانی لەتیف هەلمەت،ناوەندی غەزەلنوس بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە،چاپی یەکەم،چاپخانەی تاران، ٢٠١٤.
- شنۆ محمد محمود،دەقئاوێزان لە شیعری نوێی کوردیدا بە نمونەی پیرەمێرد،گۆران،لەتیف هەڵمەت، بەرێوبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلیمانی ،٢٠١٣
- عیزەدین مستەفا رەسول،ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی ،بەغدا،١٩٧٠.
- عومەر مەعروف بەرزنجی،گۆران و ئەدەبی ئینگلیزی،لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکارییە،چاپخانەی شیڤان، سلیمانی،٢٠٠٦.
- د.کەمال مەعروف،رەخنەی نوێی کوردی ،وەزارەتی رۆشنبیری –بەرێوبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوە،سلیمانی،٢٠٠٧.
- نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و رەخنەیی،بەرێوبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلیمانی،٢٠١١.
- نەجم خالید ئەڵوەنی،جۆرەکانی دەقئاوێزان لە رۆمانی پێنجەمین کتێب ی جەبار جەمال غەریب دا،بەرێوبەریەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلیمانی،سلێمانی، ٢٠١٢.

- نامەی ماستەر

- ئاوارە فەرەیدون قادر،دەقئاوێزان لە شیعرەکانی (ئەنوەر قادر محمەد)دا، نامەی ماستەر، زانکۆی سلێمانی،کۆلێژی زمان،بەشی کوردی،٢٠١١.

- گۆڤار

- ئاری عوسمان خەیات (کفری) ،دەقئاوێزان،گۆڤاری رامان،ژمارە ١٧٨ ،هەولێر، ٢٠١٢ .
- کەمال غەمبار،ئەنوەر مەسیفی و هەنگاونان بەرەو نوێخوازی،گۆڤاری رامان،ژمارە١، هەولێر،١٩٩٦.

- پێگەی ئەلیکترۆنی

-https://www.khaktv.net/all-detail.aspx?jimare=22841&type=farhang

- کتێب بە زمانی عەرەبی

- احمد ناظم،التناص فی شعر آلرواد،دار الشون الثقافی العامه،بغداد-العراق، ٢٠٠٤.
- حسین خمری،نظریه النص،الدار العربیه للعلوم ناشرون،بیروت-لبنان،٢٠٠٧.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

حاتم لاصكر،ترويض النص، الهيئه المصريه العامه للكتاب سلسله دراسات ادبيه ١٩٩٨.
- جوليا كرطيفا،علم النص،ترجمهفريد الزاهى،دار توبقال للنشر، الدار البيضاء ،المغرب،١٩٩١
- دانيال تشاندلر،اسس السيميائيه،ترجمه د.طلال وهبه، المنظمه العربيه للترجمه،مركز دراسات الوحده العربيه،بيروت، ٢٠٠٨.
- فانسان جوف،الادب عند رولان بارت، ترجمهد.عبدالرحمن بو على،دار الحوار للطباعه والنشر والتوزيع سوريا-لاذقيه، ٢٠٠٤.
- بهرام مقدادى،فرهنگ اصطلاحات نقد ادبى از افلاتون تا عصر حاضر انتشارات فكر روز،تهران،١٣٧٨.

التناص التراثى فى بعض اشعار (لطيف هلمت)

الملخص:

الأدب ظاهرة تحت تأثير مباشر و بشكل مستمر،و من تلك الظواهر التي ظهرت متأثراً بتلك التغييرات هي التناص،و قد جاءت تلك الظاهرة نتيجة تأثير الشعراء بمن سبقوهم أو بالتراث الثقافي الموروث أو الأجنبي،لأن الكاتب أو الشاعر يصور المشاعر الداخلية و يعكسه◌ُ في أعماله بطريقة فنية عالية الجودة،التناص يبحث عن علاقة التأث◌ُر بين النصوص الأدبية و يظهره و ذلك بقصد تحريك الجوانب الأدبية بحس فني للنصوص المنقولة لدى الأديب،و ي◌ُظهر مدى تأث◌ُره في نقل تلك النصوص و توظيفه. التناص في بداياته ظهر◌َ في أوروبا و بعد ذلك في الشرق الأوسط و بالتحديد في الأدب العربي و بعدها انتقل إلى الأدب الكوردي،لهذا يعتبر◌ُ هذا المصطلح حديث الإستخدام في الأدب الكوردي،لأنه لم يظهر إلى بعد الإنتفاضة. التناص ي◌ُظهر براعة الشاعر في أخذ النص الأصلي و توظيفه في أعماله دون أن يحس به المتلقي بشكل مباشر،و في بحثنا هذا نأخذ ظاهرة التناص التراثي في بعض اشعار (لطيف هلمت) و هذا يعتبر محاولة لقراءة أشعار الشاعرو إظهار ظاهرة التناص في أشعاره،و بالتحديد التناص التراثي عن طريقة أخذنا لبعض النصوص الشعرية التي تعكس التناص التراثي بالتحديد. و في بحثنا قد سلكنا الطريقة التاريخية التحليلية،و يتضمن البحث من المقدمة و قسمين رئيسيين و النتائج،و قائمة المصادر و المراجع،في القسم الأول تحدثنا عن المصطلح و تاريخ ظهوره و أنواعه بشكل مختصر،و بينا الفرق بين التناص و السرقة الأدبية،و في القسم الثاني تحدثنا عن التناص التراثي في بعض اشعار (لطيف هلمت) في كل أنواع التأثر الذي أخذ منه النص من التراث و الملحمة و الخرافة و الأمثال و القصص التراثية و الأغاني الشعبية التراثية.

الكلمات الدالة:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

Traditional intertextuality in some of (Latif Helmet) s poems

Abstract

Literature is a phenomenon under direct and continuous influence, and one of those phenomena that appeared affected by these changes is intertextuality. High-quality artistic, intertextuality searches for and shows the relationship of influence between literary texts with the intention of moving the literary aspects with an artistic sense of the texts transmitted by the writer, and shows the extent of his influence in the transfer and employment of those texts. Intertextuality in its beginnings appeared in Europe and later in the Middle East, specifically in Arabic literature, and then moved to Kurdish literature, so this term is considered a recent use in Kurdish literature, because it did not appear until after the uprising. Intertextuality shows the poet's ingenuity in taking the original text and employing it in his works without being directly felt by the recipient. Traditional intertextuality by the way we took some poetic texts that specifically reflect traditional intertextuality. In our research, we have taken the historical-analytical method, and the research includes the introduction, two main sections, results, and a list of sources and references. In the second section, we talked about the traditional intertextuality in the poetry of Latif Helmet in all kinds of influence from which the text was taken from heritage, epic, myth, proverbs, heritage stories and traditional folk songs.

Keyword: